

Opdat de Kinderen Leven

Onze welvaart stelt zich op als huistiran,
eist haar tol en noemt 't vooruitgangsstreven.

De jeugd betaalt voor wat zij nooit begon,
en zoekt zuchtend toekomst in 't wankel leven.

Des Aardes adem stukt onder hun bestaan,
kreunend klagend van wat wij onverschillig vergen.
Wat zal er onze kinderen nog te wachten staan,
als wij zelfs hún toekomstbron blijven tergen?

Welvaren én welwezen - gevaren worden nu gewikt,
zorgelijke zorgen zullen worden gewogen
in begrotingklucht - de tucht die *zachte zorg* verstikt.
Hun toekomst is geboren ver vóórdát zij bewogen.

Pedagogiek in een ontwrichte leefwereld

**Speciale uitgave als beleefd schotschrift
niet zozeer als vermaak - alsjeblijft wel ter lering**

Te vroeg voor 'Dat nooit weer'
Te laat voor herstel van het systeem
Op het randje van ten hele gedwaald
Het gevolg van niet ten halve gekeerd

PEDAGOGIEK IN EEN ONTWRICHTE LEEFWERELD; *Opdat de kinderen leven*

1^e versie juli 2026 ISBN 9789079133369

2^e versie augustus 2026

3^e vermeerderde versie september 2026

FENOMENOLOGISCHE PSYCHOLOGIE & PEDAGOGIEK

1^e druk 2023 ISBN 9789079133260

2^e herziene en vermeerderde druk 2025

3^e editie = deel VII in dit E-boek 2026 met 6 verwante publicaties ISBN 9789079133352

info@uitgeverijabraxas.nl

www.uitgeverijabraxas.nl

EINDREDACTIE [Daniël Mok-Kolthoff](#) c.s.

COPYRIGHT © 2023/2026 by Uitgeverij Abraxas|Zuider-Amstelboeken, Amsterdam

FENOMENOLOGISCHE PSYCHOLOGIE EN PEDAGOGIEK

Pedagogische communicatie & Jeugdige ontwikkelingsfasen

Damiaan Denys, Viktor Frankl, Edmund Husserl, William James,
Martinus Langeveld, Jan Ligthart, Johan Linschoten, Henri Rümke
en het fenomenologisch humanisme.

FENOMENOLOGISCH ARCHIEF

Zuider-Amstel 2026

DEZE UITGAVE ontleent zijn urgentie aan de wankelende grondslag van de *organisatiestructuur van jeugdzorg*. De complete uitgave van ISBN 9789079133352 beslaat 391 pagina's en bevat zeven delen die los van elkaar kunnen worden gelezen maar gezamenlijk een beeld geven van diepere lagen onder de politieke besluitvorming die de meest kwetsbare jongeren zo genadeloos kan treffen.

Het eerste boek opent met *De droom* van Vercors, dat, tijdens de *catastrofe* in 1943 clandestien werd verspreid. Deze, met het 'volle verstand' en met voorbedachte rade uitgevoerde, exercitie is de onuitwisbare zwartste bladzijde uit de geschiedenis van de mensheid en met niets te vergelijken.

We zijn inmiddels een *quartes pars ævum* verder.

De laatste waarheid van de getuigenissen van de overlevenden heeft Theun de Vries, *zonder moeite*, samengevat in die krachtige woorden: *Dat nooit weer!* Gevolgd door *Opdat de kinderen leven...!* De literaire nalatenschap van Tertia Kolthoff en met name *De Droom* hebben tot deze uitgave geleid. Tegenover haar kinderen verzuchtte zij *Godzijdank heeft mijn vader dit niet hoeven meemaken*.

De hoop van *dát nooit weer is vervlogen*. Gelukkig hoeft zij deze barre tijden niet meer mee te maken.

Nº 1 De boekenkast**Nº 2 Dieptedenkers****Nº 3 Humanitaire religie****Nº 4 Typografie****Nº 5 Fenomenologische psychologie & pedagogiek****Nº 5² Pedagogiek in een ontworichte leefwereld****Nº 6 Religieuze filosofie****Nº 7 Carry van Bruggen, Dieptedenker pur sang****INHOUD VAN ARCHIEF Nº 5²****Pedagogiek in een ontworichte leefwereld**

I. De wereld waarin kinderen verschijnen

II. De te vroege wereld, rijping onder druk

III. De digitale versnelling, *TikTok als pedagogische actor*

IV. De verleiding van criminaliteit, *kinderen als doelwit*

v. Pedagogische ondergrond: *uit zicht, ondermijnd, versnipperd*

VI. De fenomenologische kern, *kinderen verliezen hun wereld*

VII. Investeren in de jeugd ♣ investeren in de toekomst

VIII. De wereld is haar proportionaliteitsgrens voorbij

**‘WIJ STAAN TESAAM VOOR HET GERICHT,
VOOR GOED OF KWAAD TE KIEZEN,
EEN VOLK DAT VOOR TIRANNEN ZWICHT,
ZAL MEER DAN LIJF EN GOED VERLIEZEN,
DAN DOOFT HET LICHT.’**

WE HADDEN TOCH AFGESPROKEN:

‘DIT NOOIT WEER!’

Inleiding	5
Pedagogiek in een ontworichte leefwereld	6
Politiek, een woord dat we hebben laten verkleuren	12
<i>Politikós</i> betekent ten dienste van de burger	14
Henri Bontenbal, schatplichtig aan Marga Klompé	16
PPR, het morele kompas van fusiepartij <i>GroenLinks</i>	17
J. Wallage: <i>Drijfzand door politieke regelzucht</i>	17
Justitie en veiligheid = <i>Rechtvaardigheid en Bescherming!</i>	20
Dankzij Jason Michael Bhugwandass	21
Een verantwoordelijke levenshouding	23
De toestand in de wereld in de loop van de 20 ^e eeuw	24
Reflectie	26
Democratische principes	28
Menselijke maat in een ontmenselijkende tijd	30
<i>Opdat de kinderen leven, geen slogan, een morele noodzaak</i>	32
<i>‘Wanneer de sterrenhemel verdwijnt in het kunstlicht’</i>	35
<i>Welvaren én welwezen – pedagogische ontworichting</i>	
Bill Gates, <i>De nieuwe pedagogische horizon</i>	38
Mies Bouhuys, <i>Geuzenlied voor kinderen</i>	40
Marga Minco, <i>De mannen</i>	42
Geschiedschrijving is mensenwerk	44
<i>De krêft fan Bach</i>	45
Jac. van Hattum, <i>In memoriam Saar Mok (1947)</i>	46
Leo Mok, <i>Oudejaarsavond 1935</i>	47
Maurits Mok, <i>In Memoriam Sororis (1950)</i>	
‘In herinnering aan mijn gestorven zuster’ (Saartje Mok)	52
J. van Hattum, <i>Saar Mok (1948)</i> ‘Voor Maurits Mok’	
<i>Wat deed ik, om jou te laten leven?</i>	61
<i>Rekening en verantwoording, juni 1965</i>	64
Jeugd & samenhang	68
<i>Excuses (en alsjeblieft, zoiets als dit nooit weer!)</i>	77

DE UITGANGSPUNTEN VAN VERSTANDIG OPVOEDEN, ZOALS JAN LIGTHART ZE FORMULEERDE, ZIJN IN ESSENTIE TIJDLOOS.

Zelfopvoeding van de volwassene, het bieden van ruimte binnen duidelijke grenzen, het erkennen van de ieders eigen aard en het belang van aandachtsvolle nabijheid vormen het pedagogisch fundament dat, immer meedeinend op het tijdsgewricht, vóór en na hem is bevestigd. Deze principes zijn blijvend. Wat verandert is de leefwereld waarin het kind opgroeit. De snelheid, intensiteit en complexiteit van hedendaagse maatschappelijke en technologische ontwikkelingen overstijgen de pedagogische context waarin Ligthart en zijn tijdgenoten werkten.

Kinderen worden geconfronteerd met digitale prikkels en communicatiemiddelen op een leeftijd waarop hun neurobiologische ontwikkeling nog niet synchroon loopt met de cognitieve en sociale eisen die deze technologieën stellen. – De hersenontwikkeling verloopt gefaseerd, met perioden van vooruitgang en terugval. De digitale omgeving genereert een constante stroom van informatie, sociale druk en verleiding. Apps, sociale media en communicatietechnologieën functioneren als een parallelle leefwereld die zich onttrekt aan traditioneel ouderlijk toezicht.

Waar films als *The Lion King* spelenderwijs bijdragen aan verbeelding en narratief begrip, kunnen ongefilterde digitale platforms kinderen confronteren met risico's waarvoor zij nog geen handelingsrepertoire hebben.

Het lokken van jonge slachtoffers door criminele netwerken is meedogenloos en de mentale schade desastreus. Deze kanalen maken werving, beïnvloeding en normalisering van risicogedrag eenvoudiger en onzichtbaarder. De pedagogische infrastructuur van school en jeugdzorg, kan deze versnelling nauwelijks bijbenen. Dit is geen nieuws: opvoeders hebben ook hun tijd nodig. Maar de schaal en snelheid van de huidige risico's zijn historisch ongekend. De gevaren manifesteren zich niet alleen fysiek, maar ook sociaal, psychologisch en ecologisch.

Een vergelijkbare dynamiek is zichtbaar in de omgang met maatschappelijke problemen. Woorden, waarschuwingen en beleidsdocumenten hebben beperkte impact zolang de gevolgen nog niet persoonlijk merkbaar zijn. Regionale systemen staan onder druk en nationale interventie wordt mogelijk noodzakelijk. De patronen bevestigen de observatie dat meer van hetzelfde niet meer werkt. Dat bezuinigingen op preventie zich later wreken, dat armoede en achterstand duur-

der zijn dan een sociale infrastructuur en buffer is tegen ontsporing.

De huidige complexiteit vraagt om een herijking van pedagogische uitgangspunten. – Toegepast op opvoeding betekent dit dat normatieve instructies onvoldoende zijn. Kinderen hebben langdurige, stabiele nabijheid nodig: volwassenen die naast hen staan, niet boven hen. Pedagogische verantwoordelijkheid strekt zich uit over een langere periode dan traditioneel werd aangenomen. Achttien jaar is in veel gevallen te kort; een horizon van vierentwintig jaar sluit beter aan bij de werkelijke ontwikkeling van identiteit, moreel besef en sociale weerbaarheid.

In deze context behoudt Jan Ligtharts gedachtegoed zijn waarde. Wel moet het worden aangevuld met een scherp bewustzijn van de hedendaagse risico's en de noodzaak van duurzame, relationele betrokkenheid. Pedagogiek is geen set regels, maar een voortdurende aanwezigheid in een wereld die sneller verandert dan ooit tevoren.

DE LEIDSE PEDAGOOG EN ONDERWIJSVERNIEUWER ROMMERT CASIMIR noemde de oudere Ligthart zijn 'mentor'. In zijn artikelen en lezingen kwam Ligtharts naam vaak voorbij; in 1947 heeft hij het gedachtegoed van Ligthart samengevat in vijf stellingen:

- I – Pedagogiek vraagt van de opvoeder dat deze zichzelf opvoedt. De opvoeding van kinderen begint bij volwassenen die van hun fouten moeten leren.
- II – Laat het kind vrij binnen de afspraken waar jongeren én opvoeders zich aan moeten houden. Biedt het kind – binnen de veilige grenzen die passen bij de ontwikkelingsfase – alle gelegenheid tot beweging, spelen, zelfstandig onderzoek, het stellen van vragen én tot het ervaren (met vallen en opstaan) of het iets al of niet kan. Er is gezag en orde. Heldere zinvolle regels en handhaving daarvan.
- III – Ieder kind, iedere leerling is een individu met eigen geaardheid en behoeften.
- IV – Binnen de ruimte van algemene regels moet iedereen zichzelf kunnen zijn.
- V – Aan de opvoeder gericht: Heb lief en geef u!

I. DE WERELD WAARIN KINDEREN VERSCHIJNEN

Kinderen verschijnen vandaag in een wereld die hen eerder ziet dan dat zij zichzelf kunnen zien. Niet omdat zij te vroeg zijn, maar omdat de wereld te snel is geworden. De klassieke pedagogische tijd – de tijd van rijping, van geleidelijke blootstelling, van nabijheid – is vervangen door een digitale tijd die geen onderscheid kent tussen volwassen en onvolwassen bewustzijn. De wereld komt niet meer via ouders, school, buurt of rituelen binnen, maar via een scherm dat geen pedagogische filter heeft.

De fenomenologische vraag is dan niet: *Wat zien kinderen?*

Maar: *Wat doet het met een kind om gezien te worden door een wereld die geen maat kent?*

II. DE TE VROEGE WERELD, rijping onder druk

In de ontwikkelingspsychologie is rijping geen luxe, maar een noodzakelijke voorwaarde voor het vormen van karakter (Rümke), het ontwikkelen van vertrouwen, het ontstaan van het numineuze gevoel (Heschel), het ontwaken van het zelf (James) en het verschijnen van de persoon (Langeveld).

Wanneer kinderen te vroeg worden blootgesteld aan seksualiteit, geweld, manipulatie, verleiding, groepsdruk, ideologische beïnvloeding en criminele circuits dan ontstaat een *fenomenologische breuk*: de wereld komt binnen vóórdat het kind een binnenwereld heeft die haar kan ontvangen. – Dit is geen moralistische constatering, maar een psychopathologische: Een psyche die te vroeg wordt belast, ontwikkelt compensaties die later als stoornissen worden benoemd.

III. DE DIGITALE VERSNELLING, TikTok als pedagogische actor

TikTok is geen platform. TikTok is een pedagogische actor zonder pedagogische verantwoordelijkheid. Het algoritme kent geen leeftijd, kent geen rijping, kent geen context, kent geen grenzen, kent geen schaamte en kent geen bescherming. Het kent alleen aandacht. Aandacht is voor een kind een wezenlijke levensbehoefte: *Aandacht is de manier*

waarop een kind zichzelf leert kennen. Wanneer aandacht wordt gestuurd door snelheid, sensatie, verleiding, imitatie, groepsnormen en criminele rolmodellen dan wordt de binnenwereld van het kind gekoloniseerd door een buitenwereld die geen maat kent. – Dit is geen cultuurkritiek, maar een *fenomenologische diagnose*: De leefwereld van het kind wordt *geformatteerd* door een systeem dat geen pedagogische intentie heeft, *überhaupt geen enkele eigen intentie heeft.*

IV. DE VERLEIDING VAN CRIMINALITEIT, kinderen als doelwit

De internationale berichtgeving laat het dagelijks zien: *Kinderen worden niet alleen beïnvloed, maar gericht gerekruteerd.* Waarom kinderen? Omdat zij juridisch nog ontoerekeningsvatbaar zijn, omdat zij psychologisch nog vormbaar zijn, omdat zij sociaal nog zoekend zijn, omdat zij digitaal bereikbaar zijn, omdat zij economisch bruikbaar zijn én omdat zij *pedagogisch onbeschermd* zijn. – De onderwereld heeft ontdekt wat de bovenwereld kennelijk al te vaak vergeten is: Kinderen zijn beïnvloedbaar omdat zij nog niet af zijn. Niet omdat zij zwak zijn, maar omdat zij open zijn. Openheid is de essentie van jeugd – maar in een wereld zonder pedagogische infrastructuur wordt openheid een risico.

V. DE PEDAGOGISCHE ONDERLAAG: verdwenen, uitgehold, versnipperd

De pedagogische infrastructuur die kinderen moest dragen – buurthuizen, jongerenwerk, maatschappelijk werk, jeugdzorg, school – is in veertig jaar tijd *afgebroken* (Lubbers), *vermarkt* (Paars), *verkokerd* (Balckenende), *gedecentraliseerd* (Rutte). En... *Versnipperd* (355 gemeenten), *geprivatiseerd* (3500 aanbieders), *bureaucratisch verstikt* (40% papierwerk) en *financieel uitgehold* (structureel tekort € 1-1,6 miljard).

HET RESULTAAT

Een systeem dat niet meer *pedagogisch* is, maar *administratief*.

Een systeem dat niet meer *relationeel* is, maar *procedureel*.

Een systeem dat niet meer *beschermt*, maar *doorverwijst*.

Een systeem dat niet meer *draagt*, maar *verdeelt*.

VI. DE FENOMENOLOGISCHE KERN, kinderen verliezen hun wereld

Fenomenologie leert dat een mens verschijnt in een wereld die hem draagt. Wanneer die wereld te snel is, te luid is, te groot is, te vroeg is, te hard en te gefragmenteerd is dan verschijnt het kind niet meer als persoon (*subject*), maar als voorwerp (*object*) van invloeden.

De fenomenologische psychiatrie (Jaspers, Denys) noemt dit een *ontregeling van de existentie*: De wereld wordt niet meer ervaren als leefbaar, maar als bedreigend. De pedagogiek (Langeveld) noemt dit een verlies van bedding: *Het kind heeft geen grond onder de voeten*. De religieuze fenomenologie (Heschel) noemt dit een verlies van het numineuze: *Het kind verliest de ervaring dat de wereld betekenisvol is*. Carry van Bruggen zou zeggen: *Het kind verliest de wereld waarin het mens kan worden*.

VII. INVESTEREN IN DE JEUGD 🌱 INVESTEREN IN DE TOEKOMST

Investeren in jeugd is geen beleidskeuze. Het is een voorwaarde voor het voortbestaan van een *humane samenleving*. Investeren betekent hier: Tijd, nabijheid, aandacht, ritme, bescherming, grenzen, betekenis, pedagogische infrastructuur, fenomenologische gevoeligheid, relationele continuïteit, culturele bedding, psychologische rijping en existentiële ruimte. Een samenleving die dit niet biedt, produceert geen burgers, maar overlevers. *En overleven is alleen zinvol wanneer het bestaan betekenis heeft* (Frankl).

Daarom is investeren in jeugd investeren in toekomst – niet omdat kinderen later volwassenen worden, maar omdat de toekomst alleen kan bestaan wanneer kinderen vandaag een wereld hebben waarin zij kunnen verschijnen.

VIII. DE WERELD MOET WEER MAAT KRIJGEN

De wereld is te snel geworden voor kinderen. Daarom moet de wereld niet worden vertraagd, maar opnieuw worden gemeten. Pedagogisch. Fenomenologisch. Relationeel. Existentieel. Niet om kinderen klein te houden, maar om hen groot te laten worden.

Niet om hen te beschermen tegen de wereld, maar om hen een wereld

te geven die hen kan dragen. Niet om nostalgisch te zijn, maar om realistisch te zijn – zoals Carry van Bruggen realistisch was, en zoals de fenomenologen realistisch zijn: De mens heeft een wereld nodig om mens te kunnen zijn. En kinderen hebben die wereld het meest nodig.

WILLEM DREES EN MARGA KLOMPÉ
ARCHITECTEN VAN DE VERZORGINGSSTAAT
 1950-1970 – DE WEDEROPBOUW

De naoorlogse verzorgingsstaat werd gebouwd op een eenvoudig inzicht: *bestaanszekerheid is geen kostenpost, maar een voorwaarde voor een stabiele samenleving*. – Drees legde de basis met de *Noodwet Ouderdomsvoorziening* en later de AOW. Klompé bouwde verder met de *Algemene Bijstandswet* en een breed stelsel van maatschappelijke zorg. Zij was een krachtige pleitbezorger van sociale infrastructuur, maatschappelijke zorg, buurthuizen, jongerenwerk en maatschappelijke participatie. Klompé en Drees waren de grondleggers van de moderne verzorgingsstaat. Klompé was een uitstekende politieke onderhandelaar. Zij wist dat de VVD in de jaren '50 en '60 vooral gevoelig was voor economische argumenten. In de debatten over de *Bijstandswet* wees zij op koopkrachtversterking voor de laagste inkomens, stabiliteit van de binnenlandse markt, voorspelbare consumptie en het voorkomen van armoede die ondernemers schaadt. Historici, waaronder [Piet de Rooy](#) en [James Kennedy](#), beschrijven dat Klompé *economische rationaliteit* gebruikte om *sociale wetgeving* acceptabel te maken voor liberale partijen.¹ Zij overtuigde de VVD door te laten zien dat sociale zekerheid goed was voor ondernemers en winkeliers. Niet als politieke truc, maar met economisch inzicht wist ze de VVD te overtuigen. Zij wees op het economische voordeel: meer koopkracht, meer stabiliteit, meer handel en maatschappe-

¹ James Kennedy, hoogleraar *Moderne Nederlandse Geschiedenis* en voorzitter van de *canon-commissie* die Willem Drees als voorvechter van de verzorgingsstaat schrapte: 'Marga Klompé heeft een veel grotere rol gespeeld dan tot nu toe is aangeno-

lijke rust. *Preventie was geen luxe, maar een fundament.*

De *sociale infrastructuur* die Drees en Klompé opbouwden, was niet alleen een moreel project maar ook een economisch. Dat inzicht – dat een samenleving sterker wordt wanneer haar kwetsbaarsten worden beschermd – raakte in de jaren tachtig onder Klompé's partijgenoot Lubbers op de achtergrond, toen de verzorgingsstaat werd ingedamd en preventieve voorzieningen hun vaste financiering verloren.

Marga Klompé overleed in 1986. Ruud Lubbers begon in 1982. De eerste afbraak van *preventieve infrastructuur* viel in haar laatste levensjaren en tegen haar visie in. De *grote erosie* heeft ze niet meer meegemaakt.

1970-1982 DE OVERGANG, GROEIENDE DRUK, MAAR NOG GEEN AFBRAAK

De oliecrises, inflatie en economische onzekerheid zetten het stelsel onder druk. Maar de infrastructuur, buurthuizen, jongerenwerk, maatschappelijk werk en wijkcentra, bleef grotendeels intact.

De waarschuwingen waren er al: *Dat bezuinigingen op preventie zich later zouden wreken*, dat armoede en achterstand altijd duurder zijn dan zorg en dat sociale infrastructuur geen *zachte sector* is, maar een buffer tegen ontsporing. Maar de politieke wind begon te draaien.

KABINET LUBBERS (1982-1994 *de eerste afbraak van de leefwereld*) voerde de grootste bezuinigingen sinds de wederopbouw door. De verzorgingsstaat moest *ingedamd, efficiënt, slanker*. Hoe? De feiten: welzijnswerk verloor vaste financiering, buurthuizen moesten *maatschappelijk ondernemend* worden, preventie werd gezien als bezuinigingsruimte, gemeenten kregen taken zonder voldoende middelen, de eerste grote golf van sluitingen vond plaats in de late jaren '80. De bestuurlijke mentaliteit werd gevat in de redenering: *Als buurthuizen sluiten, stijgen de kosten voor Justitie*. – 'Ja... maar dat is een ander potje.'

(De waarschuwingen waren er – van ambtenaren, wethouders, geleerden. De politieke 'logica' was sterker dan de pedagogische werkelijkheid.)

KABINET KOK (1994-2002 *vermarkting van de pedagogische ruimte*) zette de koers voort, maar maakte haar structureel: Structurele subsidies verdwenen, welzijnswerk moest concurreren, preventie werd projectmatig, buurthuizen fuseerden of sloten, jongerenwerk raakte versnipperd. – De waarschuwingen waren er opnieuw: *Marktwerking in het sociale domein leidt tot fragmentatie, preventie rendeert niet in aanbestedingen*, kwetsbare jongeren zijn niet *projectmatig*. Maar de (*paarse*) politieke wind was neoliberal: *De overheid moet kleiner*.

KABINET BALKENENDE (2002-2010 *aanbestedingen en verkokering*)

De aanbestedingsplicht werd ingevoerd. Grote instellingen vielen om. Preventie werd een lappendeken van kleine aanbieders. Fenomenologisch gezien werd de wereld van kinderen fragmentarisch: Geen continuïteit, geen vaste gezichten, geen relationele bedding.

De waarschuwingen waren er: *Versnippering leidt tot gaten in het systeem*, jongeren vallen tussen wal en schip, bureaucratie groeit waar marktwerking wordt ingevoerd, calamiteiten zullen ontstaan door onduidelijke verantwoordelijkheden. En ja – ze ontstonden.

KABINET RUTTE (2011-2015 *harde bezuiniging + decentralisatie*)

Hier komt de klap: Ruim €1 miljard bezuinigd op welzijn massale sluiting van buurthuizen, jeugdzorg naar 355 gemeenten, explosie van private aanbieders, structureel tekort van €1 miljard per jaar

De waarschuwingen waren luid:

REKENKAMER: *Dit gaat niet werken.*

KINDEROMBUDSMAN: *Kinderen zullen de dupe worden.*

JEUGDZORG: *Dit is onhoudbaar.*

GEMEENTEN: *We krijgen te weinig geld.*

GELEERDEN: *Preventie is wegbezuinigd.*

De politieke logica was: *Decentralisatie brengt de zorg dichterbij de burger.*

Fenomenologisch gezien gebeurde het tegenovergestelde:

De wereld van kinderen werd verder uit elkaar getrokken.

2015–2025 — DE CRISIS: EXPLOSIE VAN ZORGVRAAG

EN TOEN GEBEURDE WAT WAS VOORSPELD: 1 op de 9 kinderen in jeugdzorg, wachtlijden van maanden tot jaren, aanbieders die elkaar beconcurreren, instanties die bij calamiteiten naar elkaar wijzen, inspecties die structureel falen constateren, gemeenten die jaarlijks miljarden tekortkomen, jeugdwerkers die opbranden en kinderen die tussen systemen (soms zelfs 'te pletter') vallen.

FENOMENOLOGISCH GEZIEN IS DIT HET MOMENT WAAROP DE LEEFWERELD SCHEURT: *De pedagogische onderlaag is weg, de relationele nabijheid is dun, de wereld is te snel geworden voor de structuren die haar moesten dragen. De pedagogische onderlaag was uitgehold. De marktlogica had het systeem versnipperd.* De bureaucratie had de professionals verstikt. En de risico's van de wereld – sociaal, psychologisch, ecologisch – waren sneller gaan bewegen dan het systeem kon bijbenen.

De crisis in de Jeugdzorg is geen incident, geen fout en geen mislukte hervorming.

HET IS HET EINDPUNT VAN EEN VEERTIGJARIG PROCES
WAARIN VIER LIJNEN SAMENKWAMEN.

1. De *afbraak* van preventie begonnen onder Lubbers, voortgezet onder Paars en versneld onder Rutte.
2. De *vermarkting* van welzijn waardoor samenwerking werd vervangen door concurrentie.
3. De *decentralisatie* naar 355 gemeenten waardoor versnippering een systeemkenmerk werd.
4. De *explosie* van maatschappelijke risico's, psychologisch, sociaal, ecologisch – sneller dan opvoedingsmodellen kunnen bijbenen. De waarschuwingen waren er altijd. Van ambtenaren, wethouders, wetenschappers, jeugdzorgwerkers.

En ja, we moeten het hem nageven – van Marcus Bakker, die priemend wees op afhankelijkheid, op systeemlogica, op de gevaren van een land dat denkt dat het rijk genoeg is om te bezuinigen op zijn fundament. Maar de politieke logica was telkens sterker dan de pedagogische.

40 JAAR 'THATCHERISME' HEEFT DE JEUGD GEEN GOED GEDAAN. Dat is geen verwijt aan individuen, maar een constatering van een systeem dat te lang geloofde dat de markt pedagogische wijsheid kon vervangen. De gevolgen daarvan zien we nu: kinderen die te vroeg worden blootgesteld aan werelden waarvoor zij nog niet klaar zijn; jongeren die via digitale platforms worden beïnvloed, verleid, gerekruteerd; een jeugdzorg die versnipperd is geraakt in 355 varianten van goede bedoelingen en te weinig middelen.

Wat dit op lange termijn betekent, weet niemand. De toekomst is geen rechte lijn, maar een waaier.

Tussen rampzalige teloorgang en wonderbaarlijke ommekeer ligt een breed gebied van mogelijkheden dat zich niet laat voorspellen. De mens is geen algoritme, en de samenleving evenmin. Zowel het wonder als de ramp zijn denkbaar, en alles daartussen is het domein van de politiek in haar oorspronkelijke betekenis. Want politiek is een woord dat we hebben laten verkleuren.

In het woordenboek staat het ingeklemd tussen *politie* en *politoer* – twee begrippen die respectievelijk *orde* en *glans* suggereren, maar geen van beide de essentie raken.

De Griekse wortel is helder: *Politikós* betekent geschikt voor de *gemeenschap*, ten dienste van de burger zorg voor zekerheid.

Het is een woord dat niet gaat over *macht*, maar over *maat*; niet over *strategie*, maar over *verantwoordelijkheid*; niet over *partijen*, maar over *mensen*.

In die zin is politiek geen bron van *doem*, maar een bron van *verlichting*: Een manier om diepte aan te brengen in een wereld die te vlak is geworden door *snelheid*, *marktlogica* en *digitale ruis*. Relief en creux, 't verzonken reliëf, waarbij de hoogste punten gelijkkomen met het vlak waarin het is aangebracht, is geen verzachting, maar een perspectief.

Een ezel is eigenwijs op een wijze die 'hoger' is dan de meegaandheid van een paard. Dát is het soort eigenwijsheid dat de jeugd nodig heeft: weerstand, karakter, traagheid, rijping, een wereld die hen niet meesleept maar draagt. En dat is precies het soort eigenwijsheid dat politiek in haar oorspronkelijke betekenis zou moeten hebben: niet meebewegen met de waan van de dag, maar de jeugdige roekeloosheid beschermen tegen haar eigen snelheid.

Daarom begint *Nº v* niet met een voorspelling, maar met een herinnering. De wake-up call dat investeren in jeugd investeren in toekomst is, en dat investeren in toekomst investeren in politiek is – in de zin waarin de Grieken het bedoelden. Niet als glans, niet als orde, maar als zorg voor de wereld waarin kinderen kunnen verschijnen. Dat is geen doemscenario. Dat is geen schitterende toekomst. Dat is *relief*.

En *relief* is genoeg om te beginnen.

MARGA KLOMPÉ was een humanist in katholieke bedding, iemand bij wie rechtvaardigheid geen ideologie was maar een karaktertrek. Ze werd beschreven als een vrouw die morele ernst combineerde met analytische helderheid. Daarom werkt een vergelijking met Henri Bontenbal verrassend goed: beiden natuurkundigen die maatschappelijke systemen ondertelbaar doorgronden, beiden moreel georiënteerd, beiden wars van cynisme. In diezelfde geest passen bijvoorbeeld anno 2026 de burgemeesters van Amsterdam, Rotterdam en Utrecht: sociale politici die rechtvaardigheid niet als beleids optie maar als roeping of verantwoordelijkheid zien. En ja – Marie-Anne Tellegen (met haar stille, bestuurlijke zorgzaamheid), haar hartsvriendin Carry van Bruggen (met haar gevoeligheid voor menselijke eigenheid en waardigheid) en uiteraard Gerard Jan Ligthart kunnen in dat voetspoor worden geplaatst. Het is een genealogie van morele ernst.

Allen rationeel empathisch, zachtmoedig, vasthoudend en doortastend en behept met, wat de 'jonge Gaay' noemde, De kunst van het ivoordraaien. DAAROVER HET VOLGENDE:

De PPR: HET ONDERGESNEEUWDE FUNDAMENT VAN GROENLINKS

De PPR bracht geen stoere ideologie in; het was een gemêleerd op waarden gebaseerd gezelschap. Zij hadden een bestuurlijke, rustige, morele ernst en een stijl van politiek die niet schreeuwde, maar droeg. Dát is wat in GroenLinks is blijven bestaan en dát is dezelfde lijn waarin Klompé past.

Het is doen wat nodig is, niet wat populair is, niet wat onmiddellijk scoort.

De passie van Klompé was menselijke waardigheid naar Mattheüs 25:35-40. Woorden die weerklinken bij Levinas: De vreemdeling, de dakloze die je tapijt bevuilt, de hongerige... Zij zijn het gelaat waarin GOD mij aankijkt. Niet om mij te troosten, maar als een roep om mijn verantwoordelijkheid te nemen.

De mens die mij stoort, die mijn orde doorbreekt, die mijn rust verstoort. Dat is de plaats waar hij mij roept. – Dat is geen retoriek maar een karaktertrek; geen mens is wegwerpbare, geen leven is te gering, geen fout maakt iemand minder mens. De PPR durfde te begrijpen wat de Club van Rome (1972) en Carson's Verstilde lente (1962) werkelijk betekenden. Hun bescheiden maar moedige inzicht dat ontkenning leidt tot welvaart voor enkelen en armoede voor velen vormt de stille onderstroom van de huidige urgenties: GGZ-crisis, klimaatnood, sociale ongelijkheid. Het is dezelfde genealogie van morele ernst. Klompé zag waardigheid.

De PPR zag ecologische waarheid. De huidige burgemeesters zien sociale urgentie. Het is één lijn. De Oosterscheldekering werd een succes van wereldformaat. De PPR was klein, bescheiden, vaak ondergesneeuwd maar zij durfde iets te doen wat geen enkele andere partij in de jaren '70 aandurfde: Nee zeggen tegen een gesloten dam. Ja zeggen tegen natuur, ecologie en getijden. In een tijd waarin Nederland nog volledig in de logica van techniek = veiligheid = vooruitgang zat, was dit een radicale, moedige, moreel georiënteerde keuze.

De totale kosten, door Rijkswaterstaat en Staatscommissie Remkes genoemd: f 2,5 miljard. Zonder die zachte kracht was de Oosterschelde volledig afgedamd – een ecologische ramp.

De instroom van zout water, getijden en ziltminnende natuur zijn behouden.

POËTISCH:

Hier gaan over het tij: de maan, de wind en wij.

DAT IS DE MORELE KERN VAN DE POLITIKÓS:

Menselijke verantwoordelijkheid binnen natuurlijke orde.

STAATSSCRETARIS WALLAGE RUIMT PUIN IN SOCIALE ZEKERHEID

'Bijstand in drijfzand door politieke regelzucht'

DEN HAAG (GPD) - Hij heeft haast, veel haast, en de speeltijd is beperkt. „Mijn grote angst is dat de tijd verdampt. En er is veel werk aan de winkel.“ Crisismanager en PvdA-staatssecretaris van sociale zaken Jacques Wallage baant zich dus met gezwinde spoed een weg door het minnenveld dat sociale zekerheid heet.

„Toen Drees de voorloper van de AOW instelde, was dat een enorme doorbraak in het leven voor honderdduizenden mensen. Klompé, die de Bijstandswet tot stand bracht, bekommerde zich vooral over het feit dat mensen zich niet meer hoefden te schamen een uitkering aan te vragen. Het werd een recht“, aldus Wallage.

In de loop der jaren is volgens hem te weinig rekening gehouden met de gehaate burger, de linkmiegels. „Misschien is het percentage linkmiegels ook wel hoger geworden dan de grondvesters van de wetten ooit hadden gedacht. Solidariteit was destijds de grondgedachte, waar nu sprake is van veel individueel cynisme.“

Apathie

Dat verklaart nog niet de apathie bij het bestrijden van de misstanden. Wallage: „Het management bij de overheid laat erg veel te wensen over. Dat komt deels door de enorme bureaucratie, deels door de belangenverstrengeling tussen politiek en pressiegroepen. Daarbij geldt dat de politieke democratie op gespannen voet staat met een nuchtere, zakelijke beoordeling.“

„De sociale zekerheid zit in het hart van het politieke debat, waardoor het moeilijk is overeenstemming te bereiken. Het gebrek aan consensus is de oorzaak van de stropigheid. Kijk maar naar de besluitvorming rond de WAO.“

Zootje

De parlementaire enquêtecommissie sociale zekerheid leert dat de sociale partners en de politiek er een zootje van maakten. De commissie-Van der Zwan concludeert hetzelfde voor de sociale diensten. Niemand doet het dus goed, hoe moet het dan wel?

„In ons land is de sociale zekerheid te ver van de mensen af georganiseerd. Het sociaal recht is een abstract recht geworden. De bijstand is in het drijfzand terechtgekomen door de overmatige drang van de politiek alles te verankeren in rechtszekerheid. Voor iedere groep is ieder specifiek recht secuur vormgegeven. Daarom zitten we nu met 23 categorieën in de bijstand.“

„Tussen het ministerie en de sociale diensten zit een onvoorstelbare machinerie van regelgeving. Dat doodt iedere flexibiliteit. Mijn voorstel is dan ook: minder gedetailleerde regelgeving en meer eigen verantwoordelijkheid voor de gemeenten.“

Met als gevolg minder rechtsgevoel. „Je kunt de zaken zo gedetailleerd vastleggen dat je omkomt in de bureaucratie. Als je onder de huidige regelingen de gemeenten meer ruimte geeft, gaat het goed fout. Dat is waar, dat leert de commissie-Van der Zwan. De kunst is in de nieuwe situatie de gemeenten echt verantwoordelijk te maken, dan voelen ze zich ook echt aangesproken.“

Wallage gebruikt de laatste tijd veelvuldig het woord 'consensus'.

De politiek zou nu eindelijk bereid moeten zijn de verschillen te overbruggen om de sociale zekerheid te redden. De verkiezingsprogramma's geven echter aan dat die verschillen er nog steeds zijn.

Cycli

„Dat is een kwestie van cycli, net als bij kikkers. Eerst heb je de drill, dat hangt een tijdje in het water rond. Maar aan het eind van het proces heb je de kikker. Dat doen partijen ook. Die ventileren eerst hun eigen opvattingen, daarmee gaan ze de boer op. Maar uiteindelijk komen er compromissen.“

„Als minister de Vries en ik, vertegenwoordigers van de twee grootste partijen, de lijnen uiteenzetten voor een nieuw sociaal zekerheidsstelsel, heb ik er alle vertrouwen in dat ook onze geestverwanten over dat smalle bruggetje komen dat wij gebouwd hebben.“

HET GRIEKSE WOORD *phainomenon*, fenomeen, is dat wat verschijnt.
FENOMENOLOGIE is de leer die het verschijnsel centraal stelt.

Fenomenologie staat tussen het opmerken, observeren en benoemen van een chaotisch aantal feiten en de consequente abstractie van een alomvattend waardeoordeel in.

Fenomenologie probeert structuren te zien in de verwarrende berichtenstroom en stelt het oordeel nog even uit. Er moet ruimte komen voordat de beslissingen vallen.

Fenomenologie is de wetenschap van het tussenrijk, zij voert een rechtmatig interregnum. Nadat de gegevens zijn samengebracht en voordat de systematische ordening en definitieve beslissingen kunnen inzetten, komt haar de leiding toe in de geestelijke bezinning.

Fenomenologie leeft tussen de empirische werkelijkheid en de waarheidsvraag.

Fenomenologie wil niet oordelen, interpreteren of vertalen.

Fenomenologie wil eerst en vooral begrijpen.

Fenomenologie is de wetenschap van het zuivere bewustzijn; een denken zonder oordelen dat verschijnselen in hun eigenwaarde laat en tot hun recht wil laten komen.

Fenomenologie is de natuurlijke benadering van mens tot mens, van geest tot geest.

Zelden beperken wij ons ertoe om de verschijnselen waar te nemen zonder in te grijpen. Wij hebben de neiging om actief op te treden en te gaan experimenteren. We veranderen de biotische omstandigheden en dan mag de vraag gesteld worden in hoeverre we uit de zo verkregen data conclusies mogen trekken over het verloop dat de verschijnselen gehad zouden hebben als wij er ons er niet mee hadden bemoeid.

Omringd door een kunstmatige wereld is de onbevangen kijk waarmee wij de natuur tot voor kort aanschouwden versluierd achter de waan van de dag.

HENRICUS CORNELIUS RÜMKE introduceerde in 1923 met *Phaenomenologische en klinisch-psychiatrische Onderzoekingen over het Geluksgevoel* de fenomenologische psychiatrie in Nederland. Honderd jaar later is er een revisie nodig. Damiaan Denys vat samen:

- **ACHTERGROND:** De psychiatrie worstelt met subjectiviteit en met de rechtvaardiging van zichzelf als onderscheidende discipline.
- **DOEL:** Herintroductie van de fenomenologische psychiatrie.
- **METHODE:** Persoonlijke reflectie.
- **RESULTATEN:** Een bijdrage leveren aan de fenomenologische psychiatrie door haar focus op subjectiviteit door:

- 1 Het integreren van de fenomenologische methode.
- 2 Het beklemtonen van de fenomenologische beschrijving.
- 3 Gebruik te maken van de fenomenologische neutraliteit.

CONCLUSIE: Door haar klemtoon op de subjectieve beleving biedt fenomenologie de psychiater een mogelijkheid om zich te bekwamen en onderscheiden van andere disciplines in de blijvende oefening van inzicht en begrip in mentale varianten.¹

100 JAAR GELEDEN werd de *fenomenologische psychiatrie* geboren. Om v.a. 1970 langzaam te verdwijnen.²

‘Er heerst een crisis van onverschilligheid, gelatenheid en onzekerheid in de psychiatrie. Het risico om te stranden in een wetenschappelijk niemandsland loert om de hoek. Psychiatrische bevindingen kunnen nu eenmaal niet uitgedrukt worden in statistische tabellen of computerdata.’³

Het einde van de fenomenologische psychiatrie is nooit echt aangetoond en misschien is ze ook nooit overleden. Wil ze opnieuw betekenis krijgen, dan moet ze gereanimeerd worden.

¹ Tijdschrift voor Psychiatrie jrg. 60, 2018 № 9, (de toelichting is ingekort en toegespitst).

² 25 november 1922, tijdens het 63ste colloquium van de Zwitserse psychiatrische vereniging.

³ W. Janzarik 1976 *The crisis of psychopathology* in *Der Nervenarzt*, jrg. 47 № 2.

Tijdens Rutte III (2017–2022) bood commissie De Winter in 2019 haar eindrapport *Onvoldoende beschermd* aan. Het werd aangeboden aan Hugo de Jonge (vws), verantwoordelijk voor de door decentralisatie geplaagde jeugdzorg en jeugdgezondheidszorg, en aan [Sander Dekker](#), minister voor Rechtsbescherming. Hoewel Dekker formeel verantwoordelijk was voor jeugdbescherming en de justitiële jeugdinrichtingen, bleef zijn rol rond het rapport-De Winter beperkt. Hij nam het in ontvangst, ondertekende de kabinetsreactie en verwees naar bestaande verbeterprojecten, maar zette geen eigenstandig hervormingsprogramma in gang. Politieke verantwoordelijkheid werd niet expliciet genomen; herstelmaatregelen voor slachtoffers bleven uit. In de praktijk verschoof het zwaartepunt van de opvolging naar vws, waardoor Dekkers bijdrage vooral procedureel en administratief bleef. – Hugo de Jonge, als verantwoordelijk minister voor het jeugdzorgstelsel, kreeg vanaf maart 2020 zijn handen vol aan de coronacrisis. De uitvoering van De Winters aanbevelingen werd ambtelijk voortgezet, maar zonder de noodzakelijke politieke sturing. In combinatie met de beperkte rol van Dekker binnen J&V raakte het dossier in bestuurlijke stilstand, waardoor erkenning, herstel en structurele hervormingen jaren vertraging opliepen. – Staatssecretaris Paul Blokhuis kondigde begin 2020 **aan in te grijpen** als GGZ-instellingen en zorgverzekeraars de wachtlijsten voor mensen met complexe zorg niet aanpakten. – Onder verantwoordelijkheid van Maarten van Ooijen, staatssecretaris voor Jeugd en Preventie in Rutte IV, verschenen de eerste volledige inspectierapporten over structurele misstanden. Daaruit bleek dat aanbevelingen jarenlang niet waren opgevolgd; de suïcidecijfers werden bekend en de repressieve cultuur in gesloten jeugdzorg werd onmiskenbaar. De afbouw van gesloten jeugdhulp werd voor het **eerst serieus** besproken. Van Ooijen erkende dat er problemen waren, maar durfde de volle omvang van de misstanden niet te benoemen. – Zijn ambtsopvolger Ingrid Coenradie deed dat wel. Zij stopte de bestuurlijke ontkenning en sprak uit dat het systeem jongeren schade had toegebracht. Zij kwam binnen in een dossier dat niet meer te repareren was met kleine ingrepen. Elf maanden lang was zij verantwoordelijk in een periode waarin de jeugdbescherming en gesloten jeugdzorg al jaren onder zware druk stonden. Zij kreeg te maken met structurele problemen: onderfinanciering, personeelstekorten, versnippering door decentralisatie, juridisch complexe casuïstiek, toezicht dat niet goed samenwerkte, en een keten die al jaren op omvallen stond. – Een groot deel van haar tijd ging op aan crisismanagement, calamiteitenrapporten, Kamervragen en politieke brandjes blussen. Wat zij wél kon doen, was rust brengen in een keten die voortdurend onder vuur lag, professionals beschermen tegen politieke reflexen en mediastormen, tijdelijke maatregelen

nemen om acute problemen te dempen, luisteren naar slachtoffers, ouders en professionals, en als een van de eersten openlijk erkennen dat de jeugdbescherming structureel niet meer functioneerde. Zij doorbrak bestuurlijke ontkenning, maar kon het systeem niet fundamenteel veranderen in een kabinet en Kamermeerderheid die dat niet wilde. Zij kon stabiliseren, verzachten en tijd winnen, maar niet hervormen. – Mirjam Sterk erfte nu een systeem dat politiek erkend is als ontspoord. Haar taak is het herbouwen van een stelsel dat ooit door Marga Klompé werd gedragen door een humanistische visie op zorg en nabijheid, maar dat vastliep door de verstoring van de harmonie tussen economische en menselijke bloei.

Waar Lubbers bekend stond om zijn interventies: *Ik ga even met je meedenken*, wat betekende: *Ik neem het nu over, ik trek dit naar me toe, ik ga sturen* – koos Rutte voor delegatie. Het rapport-De Winter vroeg om centrale regie vanuit het Torentje, juist omdat het de versnipperde domeinen van jeugdzorg, jeugdbescherming, toezicht en rechtsbescherming raakte. Eigenlijk zou een minister-president twee vaste staatssecretarissen moeten hebben: één voor consumentenbelangen, los van economische politiek, en één voor de coördinatie van alle controlerende en sanctionerende afdelingen van departementen. Juist daar ligt de kern van de rechtsstaat. Maar die regie ontbrak. Rapport-De Winter verdween in de bestuurlijke luwte – niet omdat het onbelangrijk was, maar omdat er geen politieke winst te behalen viel.

Dankzij Jason Bhugwandass kon minister Sterk uitspreken wat velen nooit eerder hadden gehoord: *Het wás en is niet jullie schuld*. Niets wat jullie hebben moeten meemaken in de gesloten jeugdzorg kwam door jullie zelf. Zij bood ouders haar verontschuldiging aan voor het niet bieden van veiligheid en nabijheid aan hun kinderen – van wie een aantal koos voor zelfdoding. Voor sommigen komen deze woorden te laat, omdat zij niet meer leven. Wat bedoeld was als bescherming, heeft geleid tot schade. Velen kregen te maken met mentaal, fysiek en seksueel geweld, langdurige opsluiting, hardhandig vastpakken, inwendig betasten en het uitblijven van passende behandeling.

De excuses komen op een moment dat de gesloten jeugdzorg nog altijd bestaat. Het sluiten van deze plekken staat 'bovenaan' Sterks prioriteitenlijst, maar voor een aanzienlijke groep is het nog niet gelukt hen anders op te vangen. Jongeren in deze instellingen konden via een livestream meekijken. Het lukt niet van de ene op de andere dag, hoorden zij Sterk zeggen, maar het uitgangspunt blijft: **geen enkele jongere mag meemaken wat jullie hebben meegemaakt**. Zolang de gesloten jeugdzorg bestaat, moeten we het beter doen. Ze erkent dat slachtoffers te lang hebben moeten wachten op de excuses. En dat ze dankbaar is dat jongeren zich bleven uitspreken, ook toen ze nog niet werden gehoord.

The Yiddishah Professor

Een gesprek over

**EEN
VERANTWOORDELIJKE
LEVENSHOUDING**

Maarten
van Rossem

De 21e eeuw

die in de jaren
zeventig begon

MSADAN

DE TOESTAND IN DE WERELD in de loop van de 20^e eeuw 1970-1982

OVERGANG, GROEIENDE DRUK, NOG GEEN AFBRAAK.

Oliecrises, inflatie en economische onzekerheid zetten het stelsel onder druk. Maar de infrastructuur, buurthuizen, jongerenwerk, maatschappelijk werk en wijkcentra, bleef grotendeels intact. De waarschuwingen waren er al: Dat bezuinigingen op preventie zich later zouden wreken, dat armoede en achterstand altijd duurder zijn dan zorg en dat sociale infrastructuur geen zachte sector is, maar een buffer tegen ontsporing. Maar de politieke wind begon te draaien.

MIJN ZORG ligt bij hen die onder de willekeur van de meedogenlozen moeten lijden. Bij hen die nu meemaken met wat we na 1945 plechtig beloofd hebben: Dit nooit weer! Dit is de pijnlijke realiteit. Het is cruciaal om onze geschiedenis te bestuderen en te herinneren en alert te blijven op signalen van onrecht en ons uitspreken tegen alle vormen van discriminatie en geweld, om steun te bieden aan de slachtoffers van onrecht en hen te laten weten dat ze niet alleen zijn. Tedereen heeft de verantwoordelijkheid om op eigen wijze bij te dragen voor een rechtvaardige en vreedzame wereld. Het is essentieel dat we ons inzetten voor een wereld waarin de rechten en waardigheid van alle mensen worden gerespecteerd.

QUAKERS ZIJN HET ENIGE KERKGENOOTSCHAP dat ooit de Nobelprijs voor Vrede heeft ontvangen. Na w.o. I hielpen ze de Duitse burgers, na 1945 hielpen zij de verdreven Palestijnen. In 1921 stond de volgende tekst op het bankbiljet van 50 Pfennig afgedrukt:

« Herr Augustin gab in Zeiten der Not / Den Hungernden Kindern Gothis Brot.
Heut füllen Quäker aus fernem / Land Mit edlem Brot der Hungernden Hand. »

De Quakers hebben een rijke geschiedenis van humanitaire hulp en vredeswerk. Hun pacifisme is strijden voor mededogen en hulp aan de meest kwetsbaren. De Quaker-ethiek van zorg en solidariteit is zichtbaar in tijden van nood, met hulp aan degenen die het nodig hebben. Hun inzet voor vrede en hulp is een krachtige herinnering aan de verantwoordelijkheid die we allemaal hebben om voor elkaar te zorgen.

DE KRACHT VAN ZACHTE KRACHTEN zoals empathie en solidariteit, kunnen gemeenschappen samenbrengen en positieve veranderingen teweegbrengen.

Sociale bewegingen zijn in staat om diepgewortelde ongelijkheden en onrechtvaardigheden aan te pakken. De menselijke soort beschikt over een potentieel intrinsiek rechtvaardigheidsgevoel. Positieve actie en hoop kunnen een opbouwende cyclus creëren.

Omringt door bepaalde media die vrijwel ongestoord een zgn. verdienmodel hanteren die je door hun algoritmiek in een door hun bepaalde filterbubbel 'opsluiten' komen jongeren terecht in een negatief geladen vicieuze cirkel die uiteindelijk destructief is. Het bewijs hiervan is de dat kunst, cultuur, gerechtigheid, empathie en satire als eerste aan de beurt zijn voor de schoonmaakwoede van hen die zich bedreigd voelen door verandering en de status quo willen behouden. Kunst heeft de kracht om ongelijkheden aan de kaak te stellen en om empathie te ontwikkelen. Door verhalen te delen, kunnen we ons inleven in de ervaringen van anderen. Satire heeft een unieke rol in het aan de kaak stellen van sociale en politieke kwesties. Het kan op een humoristische manier kritiek leveren, helpen om moeilijke waarheden toegankelijker te maken. Satire zet ons aan het denken, er kan er een dialoog ontstaan die cruciaal voor een gezonde democratie.

CARRY VAN BRUGGEN schreef over de complexe emoties en sociale structuren van haar tijd. Net als Scheherazade, die haar intelligentie en creativiteit gebruikt om haar leven te redden, verkent Van Bruggen in haar werken de rol van vrouwen in de samenleving. Haar personages zijn vaak sterk en onafhankelijk zoals de moed en veerkracht van Scheherazade. In Eva en De verlatene gebruikt ze ook een narratieve structuur die ons meeneemt op een emotionele reis, vergelijkbaar met de manier waarop Sheherazade haar verhalen vertelt om de koning te boeien. – Carry's broer Jacob is schrijver, journalist en kritische zionist. Zijn Pijpe-lijntjes, onderzoekt thema's van identiteit en de zoektocht naar betekenis, wat parallellen vertoont met Sheherazade's verhalen die de koning helpen zijn wrede gedrag te veranderen en zijn identiteit te heroverwegen. Net als Sheherazade, die empathie toont voor de koning en zijn trauma's, behandelt De Haan in zijn werk de sociale en politieke kwesties van zijn tijd, waarbij hij pleit voor begrip en verandering. Carry's en Jacob's gebruik van poëtische en verhalende technieken om zijn boodschap over te brengen, weerspiegelt de kunst van het vertellen die Sheherazade beheerst. Hun verhalen zijn vaak doordrenkt met emotie en morele reflectie, vergelijkbaar met de lessen die Sheherazade in haar verhalen verwerkt.

REFLECTIE OP EEN 'HEDENDAAGSE PROFETIE':

In the time of my confession, in the hour of my deepest need

When the pool of tears beneath my feet flood every newborn seed.

There's a dying voice within me reaching out somewhere

Toiling in the danger and in the morals of despair.

Don't have the inclination to look back on any mistake Like Cain,

I now behold this chain of events that I must break

In the fury of the moment I can see the Master's hand

In every leaf that trembles and in every grain of sand

O, de bloemen van toegeeflijkheid en het onkruid van weleer

Like criminals, they have choked the breath of conscience and good cheer

The sun beat down upon the steps of time to light the way

Ease the pain of idleness and memory of decay.

I gaze into the doorway of temptation's angry flame

And every time I pass that way I always hear my name.

Then onward in my journey I come to understand

That every hair is numbered like every grain of sand

I have gone from rags to riches in the sorrow of the night

In the violence of a summer's dream, in the chill of a wintry light.

In the bitter dance of loneliness fading into space

In the broken mirror of innocence on each forgotten face

I hear the ancient footsteps like the motion of the sea

Sometimes I turn, there's someone there, other times it's only me

I am hanging in the balance of a perfect finished plan

Like every sparrow falling, like every grain of sand.

Deze reflecties op schuld, verlossing en de menselijke conditie, begint met een bekentenis. Een ketting van gebeurtenissen die moet worden doorbroken, zoals de zonden van Kaïn.

De hand van de meester kan worden gezien als de onvermijdelijke krachten die de loop van de gebeurtenissen bepalen.

De Bloemen van toegeeflijkheid gaan over gemakzucht en voordeeltjes op korte termijn

Het onkruid van weleer gaat over de gevolgen van keuzes, waarvan de risico's en ethische problemen die daarmee gepaard zullen gaan hun erfenis is voor komende generaties.

De sjmoes: 'Wij hebben het niet geweten of: Als ik dát had geweten, van bv. Mark Rutte, Ad Simonis en zij echt niet alleen, hadden het moeten weten en in elk geval kunnen weten.

Het belicht de uitdaging om evenwicht te vinden tussen technologische vooruitgang en menselijke waarden. Het beschrijft de confrontatie met verleiding en het uiteindelijk begrijpen van de grotere context. De verleidingen zijn het besef van de complexiteit en de gevolgen van de digitale wereld, zoals de risico's van algoritmische manipulatie en de macht van techbedrijven.

De Rags to Riches en de bittere *Dans van Eenzaamheid* reflecteert op de paradoxen van het leven, van armoede naar rijkdom en van eenzaamheid naar verbinding. De *bittere dans van eenzaamheid* kan worden gezien als de gevolgen van een overmatige afhankelijkheid van technologie, waarbij de echte menselijke verbinding verloren gaat. De *oude Voetstappen* en het perfecte *Afgewerkte Plan* aan het slot is het gevoel van onzekerheid en de acceptatie van het onvermijdelijke. In onze conversatie hebben we de onzekerheden en complexiteiten van de digitale toekomst verkend. Dit *perfecte afgewerkte plan* kan worden gezien als de onvoorspelbare loop van de geschiedenis, waarin we ons bevinden. Bob Dylan's tekst is een krachtige metafoor voor de uitdagingen en de kansen van de digitale tijd waarin we de complexiteit van technologie, de ethische dilemma's en de diepere vragen over de menselijke conditie verkennen. Het herinnert ons eraan dat we zoeken naar evenwicht en betekenis in een wereld die zowel complex als prachtig is.

OIT WERD DESINFORMATIE GEPRODUCEERD DOOR MENSEN; met de opkomst van AI komt er een nieuwe golf onzin op ons af. Tussen de zoekresultaten duiken nepbeelden op die bijna niet van echt te onderscheiden zijn. De complottheorie over de genocide op de Zuid-Afrikaanse boeren is zo'n huiveringwekkend voorbeeld. De AI-tools kunnen nepbeelden en -video's maken en verspreiden en onjuiste of misleidende informatie genereren. Deze 'AI-HALLUCINATIE', leidt tot verwarring en wantrouwen. Platforms kunnen een voedingsbodem zijn voor complottheorieën. – Wanneer invloedrijke figuren desinformatie delen, kan dit de perceptie van de waarheid beïnvloeden en het vertrouwen in betrouwbare bronnen ondermijnen. Het is cruciaal dat techbedrijven verantwoordelijkheid nemen voor de inhoud van hun platforms. Dit betekent het bestrijden van desinformatie en het bevorderen van betrouwbare informatie. Wij moeten leren hoe we informatie kritisch kunnen beoordelen en nepinhoud kunnen herkennen. Er is behoefte aan duidelijke richtlijnen en normen. Er zijn technologische oplossingen die kunnen helpen bij het identificeren van nepinhoud en het waarborgen van de integriteit van informatie. Het is belangrijk dat we deze uitdagingen serieus nemen. De combinatie van AI en sociale media heeft de manier waarop we informatie consumeren en delen veranderd.

DEMOCRATISCHE PRINCIPES STAAN VOOR EEN RECHTVAARDIGE EN INCLUSIEVE SAMENLEVING. Het een tegenwicht tegenover de tendens naar autocratie met de neiging om rechten te beperken, oppositie te onderdrukken en macht te concentreren.

KLIMAAT, armoede en slechte bedoelingen smeken om gezamenlijke inspanning om conflicten op te lossen, stabiliteit en wankel evenwichten te herstellen voordat het te laat is.

De macht concentreert zich bij een handvol landen en bedrijven, en nieuwe technologieën beloven van alles en tegelijkertijd worstelt alles en iedereen met de vraag hoe deze ontwikkelingen in goede banen te leiden. De menselijke evolutie gaat langzamer dan de techniek. De trend: de technologische toekomst wordt bepaald door een kleine groep. – Europa kiest voor regels en bescherming. De v.s. laten het aan de markt over. Het aantal incidenten met deepfakes, misleidende chatbots en datalekken stijgt. Technologie biedt kansen. Risico's zijn groot. De centrale vraag is wie erover beslist en met welke **waarden**. De grip op de giga-ontwikkelingen van het techno-grootkapitaal op het lot van mens, natuur en Aarde moet benoemd worden.

DE TAAK IS ZO OUD ALS DE MENSHEID: het onderscheid tussen waardevol en waardeloos.

Sinds mensenheugenis zijn er culturen en levensvisies die dit gedachtengoed overbrengen. Ze dienen als een moreel kompas voor tijden van grote veranderingen, gericht op

HET BELANG VAN HET SCHEIDEN VAN HET KAF VAN HET KOREN

- ♦ To separate the wheat from the chaff 🌾 To separate the sheep from the goats (Engels)
- ♦ Séparer le bon grain de l'ivraie (Frans) 🌾 Die Spreu vom Weizen trennen (Duits)
- ♦ Separar el grano de la paja (Spaans) 🌾 Separare il grano dal loglio (Italiaans)
- ♦ Separar o joio do trigo (Portugees) 🌾 Skille skidt fra kanel (Deens, Vuil van de kaneel scheiden)
- ♦ Goud uit het zand wassen (Chinees) 🌾 Jade en stenen gemengd (Japans)
- ♦ Hij zal zijn dorsvloer grondig reinigen en zijn tarwe in de schuur verzamelen, maar het kaf zal hij verbranden met onuitblusbaar vuur (Mattheüs 3:12).
- ♦ Hier wordt gesproken over de noodzaak dat Allah het slechte van het goede scheidt ('Faraza al-jayyid min al-sayyi'), zodat de mens niet blind de massa of het grote geld volgt; (Koran: (Soera Al-An'am 6:116/Al-Anfal 8:37)
- ♦ Lavoro et habar min hateven – De Hebreeuwse evenknie van het kaf van het koren scheiden. Die vurige scheidingsdrang (Jeremia 23:28–29) landt uiteindelijk in de nuchtere leefwereld van het Jiddisch:
- ♦ Ousklauben dos goote fon dos shlechte – Het goede van het slechte uitzoeken. (Thora/Hebreeuws).

De techno-revo dwingt ons om dit specifiek te onderscheiden: Ziseh un shlechteh (Het zoe-
te van het bittere); Tsorens un simches (De zorgen van de vreugdevolle vooruitgang).

A.J. Heschel, via de Baal Sjem, als een herinnering aan iets wat wij ooit wisten:

« Als een mens kwaad heeft gezien, laat hij daar niet moeilijk over doen. Wees bewust van jouw eigen kwaad en werk daaraan. Wat jij gezien hebt, is ook binnenin jou. »

Deze woorden uit het interbellum van de vorige eeuw zijn een richtingwijzer. Geen oordeel, een uitnodiging. Geen analyse, een innerlijke verschuiving.

De waardenparen 'trouw/succes', 'liefde/macht', 'wijsheid/informatie', 'traditie/trends' zijn geen sociologische categorieën, maar spiegels. Ze laten zien waar wij onszelf kwijtgeraakt zijn.

Precies daar begint de tegenbeweging: zelfreflectie als morele helderheid; verantwoordelijkheid als antwoord op verwarring; en innerlijke transformatie als bron van uiterlijke verandering.

De Baal Sjem herinnert ons eraan dat morele heroriëntatie niet begint bij de wereld, maar bij het hart dat haar waarneemt.

Niet McLuhan's fatalistische *the medium is the message*, maar **de mens is het medium** van de boodschap die door hem heen wil klinken.

Dat is chassidisch in de meest oorspronkelijke zin: geen stroming, maar een houding. Dan wordt communicatie geen techniek, maar doorlaatbaarheid. Geen strategie, maar adem.

Adem = **Adam** = verbinding. Adem is het eerste wat de mens ontvangt. **Adam** is de mens die ademt. In de Hebreeuwse klankwereld is **adem** altijd al *ruach*, geest, beweging, leven.

Met onze adem staan we in verbinding met alles wat leeft – niet symbolisch, maar letterlijk, fysiek, continu. In eindeloze verdunning, maar nooit verbroken.

Dat is waarom wijsheid niet gebonden is aan schrift, canon of elite.

Elke cultuur, elke taal, elk volk heeft haar eigen vorm van 'chassidische' wijsheid voortgebracht – verhalen, humor, anekdotes, rituelen, stiles.¹

Amein!

¹ CHASSIDISME: Universele synoniemen: **Zielsbewustzijn**: Leven en waarnemen vanuit de diepste, innerlijke kern. **Hartsgedragenheid**: Een houding met het hart als gids, niet het ego of intellect. **Radicale heilheid**: Het besef dat alles (binnen en buiten, adem en geest) onlosmakelijk verbonden is.

'CHASSIDISCHE' WIJSHEID kan worden omschreven als: **Wijsheid van de spiegel**: Koppelt de buitenwereld terug naar de eigen binnenwereld. **Ademende wijsheid**: Sluit aan bij de etymologie van *Adam*, *Adam* en *Ruach* (de vitale levensstroom) **De bezielde houding**: Geen techniek of dogma, pure, open aanwezigheid.

OPDAT DE KINDEREN LEVEN

Een manifest over menselijke maat in een ontmenselijkende tijd

DE JEUGD HEEFT DE TOEKOMST, MAAR DE TOEKOMST HEEFT DE JEUGD NIET MEER.

We zeggen het zo vaak dat het bijna betekenisloos is geworden: de jeugd heeft de toekomst. Maar de toekomst waarin kinderen terechtkomen, beweegt sneller dan de mens kan bijbenen. De menselijke evolutie is traag, relationeel, intuïtief. De technologische evolutie is explosief, abstract, onbegrensd.

Een democratische regering denkt in cycli van vier jaar. Ze moet scoren, zichtbaar zijn, resultaten tonen. Maar evolutie scoort niet. Evolutie werkt langzaam, organisch, zonder haast.

En precies daar ontstaat de breuk die onze tijd tekent.

DE OUDE WIJSHEDEN: MENSELIJKHEID VRAAGT OM RUIMTE

Alle grote tradities – Joods, Grieks, christelijk, boeddhistisch etc. – delen één inzicht:

- ♦ Menselijkheid is traag. ♦ Menselijkheid is relationeel. ♦ Menselijkheid is intuïtief.
- ♦ Menselijkheid vraagt om innerlijke ruimte. Welvaart vult die ruimte op.
- ♦ Technologie versnelt die ruimte weg. Macht koloniseert die ruimte.

EN KINDEREN ZIJN DE EERSTEN DIE DAT VOELEN.

KINDEREN HEBBEN EEN NATUURLIJK MEDEDOGEN

Een kind dat een film ziet over de bio-industrie wordt spontaan een week lang vegetariër.

Niet uit ideologie, maar uit mededogen. Niet uit theorie, maar uit intuïtie.

Kinderen reageren op lijden met: · empathie · zorg · verdriet · verantwoordelijkheid.

Dat is geen opvoeding. Dat is menselijkheid in haar meest oorspronkelijke vorm.

RISICO: Intuïtie wordt in onze tijd te vroeg overstemd.

DE FRONTALE CORTEX RIJPT LANGZAAM – VEEL LANGZAMER DAN DE WERELD

De pre-frontale cortex – het gebied voor nuance, impulscontrole, moreel oordeel, overzicht – rijpt pas rond het 25^e levensjaar. De wereld waarin jongeren leven:

- ♦ is sneller dan hun rijping
- ♦ prikkelt meer dan hun regulatie aankan
- ♦ vraagt keuzes die hun hersenen nog niet kunnen overzien
- ♦ verleidt hen met algoritmen die hun kwetsbaarheid kennen

Zo verdwijnen de schakeringen tussen zwart en wit, ooit zo helder als dag en nacht.

NUANCE VERDAMPT SNELLER DAN DE HERSENEN KUNNEN RIJPEN.

DE MENS WEEET STEEDS MEER VAN STEEDS MINDER –

CONNECTIE & CONNEX = VERBINDING & SAMENHANG

Specialisatie is vooruitgang. Maar zonder overzicht wordt kennis ideologie:

Biologie wordt *biologisme* ♦ Economie wordt *economisme*

Psychologie wordt *psychologisme* ♦ Techniek wordt *technologisme*

De samenhang verdwijnt. En zonder samenhang verdwijnt betekenis.

Kinderen zoeken verbinding en samenhang in een wereld die *fragmentatie* aanbiedt.

DE MACHT VAN VAN ALCOHOL- EN TABAKSLOBBY, (PSYCHO-)PHARMACIA, DRUGSKARTELS, MOBILITEITSLOBBY VALT IN HET NIET BIJ DE MACHT VAN:

Datamonopolies ♦ Algoritmische beïnvloeding ♦ Gedragssturing

Aandachtseconomie ♦ Verslavingsontwerp

Niet omdat ze *per definitie* kwaadaardig zijn, maar omdat ze *grenzeloos* zijn.

EN KINDEREN ZIJN HUN MEEST KWETSBARE DOELGROEP.

WAT KINDEREN NODIG HEBBEN, IS PRECIES WAT DE TIJD NIET BIEDT

KINDEREN HEBBEN NODIG:

- ♦ Overzicht ♦ Samenhang ♦ Betekenis ♦ Vertraging ♦ Relationele bedding
- ♦ Onderscheid tussen wezenlijk en bijkomstig

De wereld biedt:

- ♦ Versnelling ♦ Fragmentatie ♦ Overvloed ♦ Prikkels
- ♦ Algoritmische verleiding ♦ Verlies van context

OPDAT DE KINDEREN LEVEN:

DÁÁROM IS HET CREDO VAN DIT MANIFEST GEEN SLOGAN,

MAAR EEN MORELE NOODZAAK.

DE MORELE ERFENIS:

Leven omdat anderen dat mogelijk maakten.

Er zijn mensen geweest die hun leven gaven opdat wij leven konden.

Niet uit heroïek, maar uit menselijkheid. Niet om geschiedenis te schrijven, maar om een kind, een familie, een toekomst te beschermen.

Dat is geen pathos. ♦ Dat is een feit.

EEN ERFENIS.

Daarom dragen wij een verantwoordelijkheid die groter is dan onze eigen tijd, ons eigen comfort, onze eigen welvaart.

Het credo *Opdat de kinderen leven* is geen persoonlijke kreet, maar een doorgegeven opdracht.

DE TAAK VAN DE VOLWASSENE: DE MENSELIJKE MAAT BEWAKEN

In een tijd waarin systemen versnellen, moet de mens vertragen.

In een tijd waarin kennis fragmenteert, moet de mens verbinden.

In een tijd waarin technologie overheerst, moet de mens onderscheiden.

In een tijd waarin welvaart verleidt, moet de mens wakker blijven.

De jeugd heeft de toekomst – ja, als wij de toekomst menselijk houden.

SLOT

Dit manifest is geen aanklacht. ♦ Het is een herinnering.

Een opdracht ♦ Een vorm van zorg.

OPDAT DE KINDEREN LEVEN.

Daarvoor zijn wij hier.

Daarvoor zijn wij verantwoordelijk.

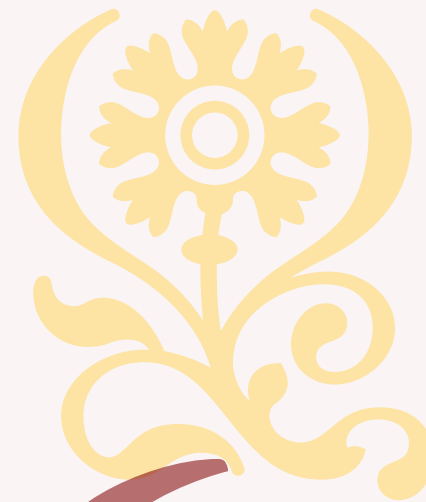
Daarvoor moeten wij staan.

Het hoeft niet hard te klinken om waar te zijn.

Het mag zachttaardig klinken – zoals het woord zelf:

Zacht én waardig, als muziek in de oren.

Daarvoor stierven zij, daardoor leven wij.

2026

STERRENHEMEL

ALS KIND BEN IK VERTROUWD GERAAKT MET DE STERRENHEMEL IN AL ZIJN OVERWELDIGENDE GEHEIMZINNIGE, WELHAAST HUIVERINWEKKENDE OVERPRACHT. Opgezien naar de sterren heb ik van kindsbeen af, niet allereerst met dichtelijke verbazing of ontroering maar met kinderlijke vanzelfsprekendheid. En een klein beetje kennis. Het is gevangen wilde zien in weten. Daar was de Melkweg en daar de Grote Beer, waar je de weg mee kon vinden als je verdwaald was. Aan de andere kant de Orion, een reus die door de hemel reisde. En Sirius, laag aan de horizon en heel helder. Meer niet, meer wilde ik ook niet weten. Ik zag dat krioelende heelal niet met een nieuwsgierig oog. Ik bewonderde. Zoals ik nog doe... Ja, we zijn dat glorieuze schouwspel langzamerhand kwijtgeraakt. Het is iets dat ik terug moet vinden waar het kunstlicht de hemel nog niet verduistert. Wat hebben we daarmee veel verloren! Ik weet het, ik voel het gemis soms bijna schrijnend letterlijk. Ik weet het uit de geschiedenis. Onze vaders, in de eeuwen der eeuwen, van de dichter van psalm 8 tot aan Guido Gezelle, hebben met die grote hemel geleefd, opgezien naar de sterren:

't Is daar dat de oude volkeren hienenschouwden, dat de eerste temmers van de wereldstroom, vol duisternis, vol bangigheid en schroom, hun vaartuig en hun leven op betrouwden.

Er is nauwelijks een duidelijker bewijs van de ingrijpende veranderingen dan dit verlies. Het is geen romantiek. Er moet in de menselijke geest iets verloren zijn gegaan aan zekerheid, aan gezag, als de sterren onzichtbaar worden. Zij wezen de weg, zij leerden de mens zijn plaats bepalen. Letterlijk en geestelijk.

Aan zijn ervaring gaf hij uitdrukking op allerlei manieren, met allerlei metaforen. Het was met onze verbeelding dat we de weg vond in de heldere hemel. De sterrenhemel was een overweldigend zichtbare werkelijkheid; een werkelijkheid die wij op geen enkele manier ons eigen konden maken, laat staan toe-eigenen... Wij konden de sterren wel zien, maar niet afbeelden. Zij komen in de beeldende kunst niet voor, zoals de bomen en de wolken en de zee. Zij stimuleren het denken en de verbeelding, het geloof en het bijgeloof. Zij zijn niet weer te geven, niet te bemachtigen.

IRONIE DER GESCHIEDENIS: Nu onze verlichting die de sterren onzichtbaar heeft gemaakt is zij er in geslaagd ze dichterbij te brengen. De fotografie doet wat de schilderkunst nooit heeft gedaan, met prachtige resultaten waar de wetenschap meer mee doet dan de fantasie kan bevatten.

De traditie der eeuwen lijkt voorbij.

LITERATUUR

Karen Armstrong: *A history of God*, 1993

Jan Willem Schulte Nordholt: *Het woord brengt de waarheid teweeg*, 1992

Fokke Sierksma: *Een nieuwe hemel & een nieuwe aarde*, 1961

Wanneer de sterrenhemel verdwijnt in het kunstlicht en in de zwerm van satellieten, verliezen we niet alleen een oriëntatiepunt maar ook dat eerste, woordeloze ervaren van het heelal: het stille opkijken van een kind dat nog niet weet wat het ziet, maar wel voelt dat het iets is dat hem tegelijk aantrekt en doet huiveren.

De nachtelijke hemel was werkelijkheid. Een die zich eenvoudig liet ondergaan - niet te bezitten, niet te verklaren, alleen te bewonderen.

Nu zij verbleekt, raakt de mens een vorm van zekerheid kwijt die niet uit kennis kwam maar uit verwondering: uit dat kleine, schroomvolle staan onder iets dat groter is dan wij en dat zich niet laat toe-eigenen.

Levensbeschouwelijke vorming

OPDAT DE KINDEREN LEVEN

**DE WERELD
TOEGERUST
TEGEMOET**

DE OVERDRACHT
VAN
WAARDEN & NORMEN

Geuzenlied voor kinderen vijf mei

Het bittere kruid

Geschiedschrijving is mensenwerk

In memoriam Saar Mok

Oudejaarsavond 1935

In memoriam Sororis

Wat deed ik, om jou te laten leven?

Voor dr. J. Presser

Gerrit van der Veenschoot

Euterpestraat

2026

BILL GATES in Gates Notes

Het tijdperk van Ai is begonnen (2023) – Ai staat klaar om je computergebruik volledig te veranderen (2024) – De risico's van Ai zijn reëel, maar beheersbaar (2024) – Een epochale verschuiving (26-8-2026)

HET TURBULENTE AI-TIJDPERK IS AANGEBROKEN. DE KEUZES VAN NU MAKEN ZIJN CRUCIAAL.

‘We hebben een plan nodig om ervoor te zorgen dat het goede de overhand krijgt.’

Bill Gates: Wat u moet weten: De overgang naar het Ai-tijdperk is een van de meest turbulente periodes in de menselijke geschiedenis. Zonder voorbereiding loopt de wereld een technologische storm in: ‘Er is geen plan om de overgang naar het Ai-tijdperk soepel te laten verlopen’. De snelheid waarmee de veranderingen plaatsvinden is angstaanjagend: ‘De snelheid waarmee de veranderingen plaatsvinden is angstaanjagend. Ai zal ofwel de grootste gelijkmaker ooit zijn, ofwel de ergste bron van onrecht.

In 2024 waarschuwde Gates in zijn interview met BBC voor enorme ontwrichting en ongekende ongelijkheid. Hij bevestigde daarmee onze analyse van de ontwrichte leefwereld waarin vele jongeren vertoeven. In de Financial Times (2024) sprak Gates over de ineenstorting van banen voor startende jongeren. Dit raakt direct aan onze pedagogische zorg voor jongeren. In World Economic Forum (2024) wordt Gates geciteerd over ongelijkheid en systeemrisico's en MIT Technology Review (2024) analyseert Gates' waarschuwingen in relatie tot onderwijs en jeugd.

Wij beschreven de pedagogische ontwrichting van binnenuit: TikTok, jeugdzorg, privatisering en versnippering. Gates doet dat van bovenaf: geopolitiek, economie, technologische versnelling. Samen vormen ze een dubbele druk op jongeren en opvoeders. Waar wij de verloedering van buurthuizen, jeugdzorg en sociale infrastructuur benoemden, plaatst Gates dit in een mondiale context van massale werkloosheid, economische instabiliteit en het wegvallen van menselijke controle.

WELVAREN ÉN WELWEZEN – Bill Gates en de nieuwe pedagogische horizon

De waarschuwingen van Bill Gates over kunstmatige intelligentie hebben een gewicht dat verder reikt dan technologische zorg. Ze raken aan de fundamenteën van een samenleving die haar pedagogische infrastructuur ziet kantelen. Juist daarom verdienen ze een eigen plek binnen een onderzoek dat de toekomst van de jeugd centraal stelt. Gates spreekt niet meer als ondernemer, maar als iemand die de schaal van de ontwrichting begrijpt – en daarmee aansluit bij de antieke politikos van zorg voor de samenleving. Gates no plan to ease is geen technocratische observatie. Het is een diagnose van bestuurlijke kwetsbaarheid.

Hij benoemt wat in Nederland zichtbaar is: een politiek landschap dat opnieuw moet leren wat het betekent om verantwoordelijkheid te dragen voor de voorwaarden van menselijkheid.

De wederopbouwpolitiek van Klompé en haar generatie was geworteld in die klassieke zorg: zekerheid, voorspelbaarheid, betrouwbaarheid. De huidige progressieve liberalen, het herpakte CDA en een welwillende PRO-oppositie proberen dat ethos opnieuw te articuleren tegenover een VVD die zich in decennia heeft verplaatst van welvaart naar marktlogica. Gates' woorden functioneren hier als een spiegel: ze tonen hoe technologische versnelling de oude politieke deugden opnieuw urgent maakt.

Gates waarschuwt dat de snelheid van verandering angstaanjagend is. Voor de jeugd betekent dit dat hun leefwereld sneller transformeert dan hun draagkracht kan bijbenen. TikTok-dynamieken, algoritmische verleiding, misinformatie, en het wegvallen van publieke structuren vormen samen een pedagogische storm.

Zijn zorg dat Ai de grootste bron van ongelijkheid kan worden, raakt direct aan de Jeugdzorg: wanneer ongelijkheid groeit, wordt de druk op kwetsbare jongeren groter, terwijl de systemen die hen moeten dragen al zijn uitgehold door privatisering en versnippering.

Nederland staat op een kruispunt. Niet omdat partijen verschuiven, maar omdat de vraag naar zorg voor de polis opnieuw wordt gesteld. De progressieve liberalen en het herpakte CDA zoeken naar een taal die zowel modern als klassiek is; PRO biedt een oppositie die niet obstructief maar hard en constructief is.

Gates' uitspraken voegen hier een mondiale dimensie aan toe: ze maken zichtbaar dat de pedagogische toekomst van Nederland niet losstaat van de technologische toekomst van de wereld. De jeugd wordt niet alleen gevormd door beleid, maar door systemen die sneller veranderen dan politiek kan reageren.

Gates spreekt van een epochale verschuiving: een tijdperkbreek die zowel historisch als existentieel is. Het is een omslagpunt vraagt om een vorm van pedagogische epoché: het opschorten van oude vanzelfsprekendheden om de nieuwe leefwereld van jongeren werkelijk te kunnen zien. Epocaal is dubbelzinnig en vruchtbaar manier: een historische cesuur én de noodzaak om onze pedagogische blik te herijken. Een nieuw tijdperk zwaait het oude uit verwelkomt het nieuwe vanuit de humanitaire traditie.

Opdat de kinderen leven.

GEUZENLIED VOOR KINDEREN VIJF MEI

Een kachel zonder kolen,
 een tafel zonder brood,
 schoenen zonder zolen,
 een Vrijdag zonder Jood,
 dát, zeg jij, zijn dingen
 die kunnen niet bestaan.
 Maar wát hebben de Duitsers
 hier in ons land gedaan?
 De kleren, de kolen,
 de schoenen, het brood,
 gestolen, gestolen,
 de joden gedood.
 De huizen, de bomen,
 de grond waarop je liep,
 je woorden, je dromen,
 het bed waarin je sliep.
 Ze hebben het genomen,
 op straat en in 't geniep,
 ze hebben het genomen,
 allemaal genomen,
 maar één ding, één ding niet.

Dat was die stem van binnen,
 die nee zei, al die tijd.
 Dat nee heeft ons doen winnen,
 dat nee heeft ons bevrijd.

Zeg ja tegen de vlaggen,
 ja tegen de muziek,
 maar 't nee van die vijf jaren,
 dát nee, vergeet het niet.

Mies Bouhuys, 5 mei 1955

RUTH, de eerstgeborene van Ter wier nagelaten boeken van o.m. Ver-cors, Vasalis en De Vries aanleiding werden voor het eerste deel, citeerde op een herdenking van haar *Openbare Middelbare Meisjesschool* dit gedicht uit haar moeders boekenkast.

Tijdens w.O. II had de *Sicherheitsdienst* en -*Polizei* het gebouw gevorderd. Alleen de straatnaam al - *Euterpe* - maakte na de oorlog bij de overlevenden huiveringwekkende herinneringen wakker. De voormalige fiet-senkelder was door de SD omgebouwd tot een cellencomplex en mar-telkamer. Talloze Joodse Amsterdammers en verzetsstrijders zijn hier vastgehouden en zwaar mishandeld tijdens verhoren.

In diezelfde Euterpestraat als de Sipo-SD woonden ook onderduikers en verzetsmensen en op een zolder werden op een stencilmachine *De Waarheid*, *Het Parool* en *De Vrije Katheder* uitgedraaid.

In 1968 werd de MMS de *Gerrit van der Veenschool* en werden er ook jon-gens toegelaten.

Bij het afscheid van Ter heeft haar eerstgeboren zoon het gedicht voor-gedragen: *opdat de kinderen leven*.

Het bronzen beeld, gewijd aan Maria Montessori, is van Gerarda Rueter.

Het staat op het nabij gelegen plein van de Eerste openbare lagere Montessorischool uit 1927.

De MMS is in 1929 gebouwd.

2026

HET WAS OP EEN AVOND IN APRIL 1943, DAT DE MANNEN ONS KWAMEN HALEN. Het was een zachte voorjaarsdag geweest. We hadden 's middags in ligstoelen in de tuin gelegen en 's avonds merkte ik, dat mijn gezicht al wat verbrand was.

Na het eten stond ik voor het raam en keek naar buiten. Er liep geen mens op straat. Het was zo stil dat je de vogels kon horen fluiten.

'Ga maar bij het raam weg,' zei mijn moeder en ging zitten. Mijn moeder schonk thee. Zacht bewoog ze zich tussen de theetafel en ons. Het werd langzaam donker. Terwijl mijn vader de gordijnen dichtschoof dreunden de eerste vrachtwagens voorbij. Hij bleef met het gordijn in zijn hand staan en keek ons aan.

'Daar gaan ze,' zei hij. 'Ze rijden voorbij,' zei mijn moeder. We luisterden naar de geluiden, die van buiten kwamen. Het motorgeronk verwijderde zich. Enige tijd bleef het stil. Daarna hoorden we opnieuw auto's door de straat gaan. Het duurde nu langer voor het rustig werd. Maar toen viel er een stilte die we nauwelijks durfden verbreken. Ik zag mijn moeder naar haar halfgevolle theekopje kijken en wist, dat ze het uit wilde drinken. Maar zij bewoog zich niet. Na enige tijd zei mijn vader: 'We wachten nog tien minuten, dan steken we het grote licht aan.' Maar voor die tien minuten om waren, ging de bel. Het was even voor negenen. We bleven zitten en keken elkaar verbaasd aan. Alsof we ons afvroegen: Wie zou daar zijn? Alsof we het niet wisten. Alsof we dachten: Het kan net zo goed een vriend wezen, die op visite komt. Het was immers nog vroeg in de avond en de thee stond klaar.

Ze moeten een looper gehad hebben. Ze stonden in de kamer voor we ons hadden kunnen verroeren. Het waren grote mannen en ze hadden lichte regenjassen aan. 'Haal onze jassen even,' zei mijn vader tegen mij. Mijn moeder dronk haar kopje thee uit.

Met mijn mantel aan, bleef ik in de gang staan. Ik hoorde mijn vader iets zeggen. Eén van de mannen zei iets terug. Ik kon niet verstaan wat het was. Ik luisterde met mijn oor tegen de kamerdeur. Weer hoorde ik mijn vaders stem, weer verstond ik het niet. Toen draaide ik mij om, liep de keuken door, de tuin in.

Het was donker. Op mijn: tenen sloop ik over het pad. Bijna liep ik tegen de ligstoel op, waarin ik die middag had liggen zonnen. Zacht trok ik het tuinpoortje achter mij dicht en rende straat uit. Ik bleef rennen tot ik op een groot plein kwam. Er was niemand te zien. Alleen een hond liep snuffelend langs de huizenkant. Ik stak het Frederiksplein over en ging een straat in. Het was alsof ik alleen was in een verlaten stad.

Het bittere kruid, Zes fragmenten uit een kleine kroniek

Aan de nagedachtenis van mijn ouders; Dave en Lotte; Bettie en Hans

DE EERSTE DAGEN VERWEET IK MEZELF DAT IK MIJN OUDERS IN DE STEEK HAD GELATEN. Ik vond dat het beter geweest zou zijn als ik bij hen was gebleven. Zonder er bij te denken was ik het tuinpoortje uitgerend en pas toen ik op de Weteringschans voor het huis stond, waar mijn broer sinds enkele dagen ondergedoken zat, dacht ik er aan, terug te keren. Maar de toren sloeg op dat moment het uur, waarop geen mens meer buiten mocht zijn en ik belde aan. – 'Je hebt er goed aan gedaan', zei Dave, 'je had niet anders kunnen doen.' – 'Maar ze zullen zich afvragen waar ik gebleven ben', zei ik. 'Ze zullen zich ongerust maken.' – 'Ze begrijpen het wel', zei Dave, 'en ze zijn blij dat je er tussen uit bent gegaan.' – 'Als ik bij de Hollandse Schouwburg ga staan wachten tot ze er uit komen, zullen ze me misschien zien', stelde ik voor.

Maar Dave verbood het me. Hij vond het veel te riskant.

Van burelen uit de Sarphatistraat hoorden we dat sinds mijn vlucht de hele dag iemand het huis in de gaten hield. Voor ik me weer op straat begaf, onderging ik een metamorfose. Lotte bleekte mijn haar. Eerst dachten wij dat ons nu niets meer kon gebeuren. Maar op straat voelden we ons niet altijd even veilig. Als we een agent zagen, verwachtten we dat hij recht op ons af zou komen, en het leek of elke voorbijganger ons nakeek en wist wat we waren.

[...] 'Ik weet een adres in Utrecht', zei Dave, 'daar kunnen we zeker terecht'.

'Het is te hopen', zei Lotte, 'want waar moeten we anders naar toe?'

'Er staan nog deuren genoeg voor ons open', meende Dave.

Ik dacht aan de deur die ik op Seideravond altijd mocht open zetten, opdat de vermoeide vreemdeling kon zien dat hij welkom was en dat hij mee aan mocht zitten aan onze tafel. Ieder jaar hoopte ik dat er iemand binnen zou komen, maar het gebeurde nooit. En ik dacht aan de vragen die ik als jongste moest stellen. 'Manisjtanno, halajlo, hazee. Waarom is deze nacht anders dan alle andere nachten en waarom eten wij ongezuurd brood en bittere kruiden...'

Dan verhaalde mijn vader op zangerige toon van de uittocht uit Egypte en wij aten van het ongezuurde brood en het bittere kruid, opdat wij het nog zouden proeven - tot in lengte van dagen.

EN MENSENWERK MAAKT GESCHIEDENIS EN DE GESCHIEDENIS VAN DE MENSHEID IS MEER DAN KOELE JAARTALLEN EN NAAKTE FEITEN.

De menselijke werkelijkheid van het voorbije wordt, in alle gradaties, gevat in de kunsten. De ontredderde figuur van Ossip Zadkine's *De verwoeste stad* is de emotionele uiting in beeldtaal van het vernietigde hart en in zijn eigen woorden: Een kreet van afschuw tegen de onmenselijke wreedheid van deze beuldaad. – De *dokwerker* van Mari Andriessen stáát voor de vastberadenheid van het Amsterdamse verzet. – Driekwart eeuw na de bevrijding sprak burgemeester Halsema uit dat de stad Joodse Amsterdammers 'gruwelijk' in de steek heeft gelaten, en bood daarvoor namens de stad excuses aan. In de naoorlogse literatuur zijn de drie woorden – afschuw, verzet en schuldbekenenis – verwoord in vele toonaarden.¹

In memoriam Sororis herdenkt Maurits zijn zus Saartje. Zij deelde haar jeugd met haar broer en hun gemeenschappelijke vriend Jacob van Hattum. Gedrieën werden ze verbonden door taal, poëzie en muziek. Zonder dat zij het destijds wisten, waren de drie vrienden spiritueel verbonden met de Amsterdamse achternaamgenoten door een parallelle, intellectuele strijdbaarheid, muzikale belangstelling en taalvaardigheid. Al in de *schoolkrant* van het Montessori Lyceum in 1935 waarschuwde de jonge Leo Mok voor de oprukkende tirannie uit nazi-Duitsland en citeerde hij uit Schillers tekst voor Beethovens *Negende*. Het adagium *Als je voor tirannen zwicht, verlies je meer dan lijf en goed is meer dan een politiek statement*. We horen stemmen uit onze geschiedenis. We horen de echo van Theun de Vries, die in de hongerwinter getuigde van de muziek als ultiem e vrijheid in het land van de tirannen.

Het is een kroniek van poëtische en menselijke veerkracht van hoe mensen, toen en nu, weigeren om het licht te laten doven/en in *Alle Menschen werden Brüder* blijven geloven.

¹ TERZIJDE: In het *Kritisch Lexicon van de Moderne Nederlandstalige Literatuur* (12130 p., Houten/Groningen 1980–2015) schrijft Rudi van der Paardt op een weinig kritische en enigszins subjectieve wijze over de weinig fraaie rol van Jac. van Hattum tegenover Saartje Mok, de zus van Maurits Mok. Van Hattums gedicht i.m. Saar Mok behoren, met twee andere, tot de meest memorabele. [In het artikel van collega Dirk Kroon over Maurits Mok komt van Hattum niet voor.](#)

De redactie van K.L. meldt in hun *Ten geleide* te streven naar een mengeling van objectieve informatie over een oeuvre en de persoonlijke inzichten van de betreffende medewerker daarin. De genoemde voorbeelden zijn een omissie van de redactionele inzet om: 'Te voldoen aan de vraag naar bredere systematische informatie – van bijvoorbeeld voortgezet en hoger onderwijs'. Dit hiaat in de naoorlogse Nederlandse literatuurgeschiedenis, dat de historische feiten begeleidt met de weerbarstige menselijke werkelijkheid kwam in onze speurtocht boven water. Hij zoog de borst vol adem en stapte in bed.

Het is gezien, mompelde hij, het is niet onopgemerkt gebleven. Hij strekte zich uit en viel in een diepe slaap.

Ad Interim. Jaargang 2 № 5 (1945)

Bach

THEUN DE VRIES

Gij hebt uw twijfel zingend uitgebannen,
en de muziek verscheen u dan als vrijheid
een troostende' en onwereldse nabijheid
in 't land der duodecimo tirannen.

Gij hebt u met de honigzeem der dromen
ten diepst gelaafd, waar 's levens melk ontbrak,
en waar de zuidenwind niet bij kon komen
droomdet ge' u rozen aan de dode tak.

Geloof, volstrekt en zonder aarzeling,
wij kunnen niet meer met uw grootheid wanen;
oude gesternten in ons gingen tanen,
wij speuren de' aardgeur van een nieuw begin –

Daar moeten rozen zijn en melk genoeg
opdat het zwart gemis verzinken zal,
opdat de vrijheid zelf weerklinken zal
als de muziek die eens uw dromen droeg.

1944-'45

Avond aan avond, 1970

Bach

MAURITS MOK

Met Bach is er geen sprake van vergaan.
Wie naar hem luistert laat zijn lichaam los
en zweeft over de toppen van de tijd
de hemel in. Nog even schemert
de aarde na en lost dan op,
een handvol mist die in de zon verdampt.

Men stijgt langs deinende spiralen
hoger en hoger, hoort de melkweg zingen,
alsof de sterren, aangestroken met muziek,
hun trillingen in klank vertalen
en drijft ten slotte, louter licht,
onder steeds wijder uitgespannen,
niet meer door einders afgeronde firmamenten.¹

¹ VGL. Rudolf van de Perre, *Tussen de morgen en de morgen kan alles over zijn, over de verzamelbundel Gedichten van zestig tot zeventig (1977)*.

De bundel opent met het titelgedicht:

Avond aan avond, een kort leven lang,
en telkens nader bij de grote slaap...
Het gevoel de laatste mens te zijn biedt hem nog
slechts de hoop op een slaap die mensen tot geruste
goden / in deze vergankelijke wereld maakt.
Het doet bijna vreemd aan en onverwacht, dat
midden deze uitgestorven en troosteloze wereld,
op het einde, een tegenmelodie inzet, iets van een
fuga van J.S. Bach.

In memoriam Saar Mok

JAC. VAN HATTUM

Mij waren het namen; jòu was het muziek;
 wat mij muziek was, waren jòu weer namen;
 weerszijdse aandacht bracht de rijken samen
 van dicht- en toonkunst, vleugels der triptiek.

Was het niet zo: het middelste paneel:
 wij beiden: jij kunstvol aan het musiceren,
 afwiss'lend ik aan het verzen declameren
 en elk begrijpend and'rer heerlijk deel.

Zoals jij Bach zei, zei ik Hofmannsthal;
 Beethoven jij; ik Nijhoff, Bloem, Verlaine;
 één regel, Saar: 'Mon cœur a tant de peine',
 ik mis je dagelijks, waar ik ga en dwaal.

Want weet: dit 'nooit', dat is niet te verstaan
 voor hen, die jou de Duitsers loven hoorden;
 o, Duitse klauwen, die Saar Mok vermoordden:
 een wolk muziek trok van dat land vandaan.¹

¹ Saartje Mok was de zuster van Mozes Mok die in 1971 zijn voornaam officieel liet wijzigen in Maurits. Het gedicht geeft aan, wat de Haarlemse en Amsterdamse tak niet van elkaar wist: dat muziek hen verbond. Daarom staan beide takken hier naast elkaar. Helmut Salden ontwierp de omslagbelettering van Ad Interim. Hij vluchtte in 1934 uit Duitsland, werd in Franco-Spanje gearresteerd en ter dood veroordeeld. Hij werd door de Russen bevrijd en vestigde zich in Nederland; geen eenvoudige zaak in 1945/46. Alexandre Stols c.s. zetten zich voor hem in. Hij ontwierp ook de boekomslag van de eerste uitgave van Het Achterhuis. Over het gedicht van Van Hattum is te veel en te gemakkelijk gezegd wat an sich niets met poëzie te maken had. Na het einde van het verhaal hiernaast volgt een 'antwoord' op bovenstaand gedicht door de dichter Maurits Mok. Saartje Mok stierf in Auschwitz op 31 augustus 1944. Zij was toen 38 jaar. 🕯

HET IS OUDEJAARSVOND. Helemaal alleen zit ik in de ruime lichte kamer.
 En voor mij staat de vleugel. En op die vleugel staat een boek. Een boek,
 dat het schoonste inhoudt, wat er op de wereld bestaat; dat boek bevat Beethovens
 Negende Symphonie! Zoëven heb ik hem doorgespeeld. Het warme zweet van ont-
 roering en emotie zit nog op mijn voorhoofd. - Zacht zingt het nog in me:

Freude, schöner Götterfunken, Tochter aus Elysium!
 Wir betreten feuertrunken, Himmlische, dein Heiligtum!
 Deine Zauber binden wieder, Was die Mode streng geteilt!
 Alle Menschen werden Brüder, Wo dein sanfter Flügel weilt!
 Seid umschlungen, Millionen! Diesen Kuß der ganzen Welt!
 Brüder, über'm Sternenzelt, Muß ein lieber Vater wohnen.
 Wem den großen Wurf gelungen, Eines Freundes Freund zu sein;
 Wer ein holdes Weib errangen, Mische seinen Jubel ein!
 Ja, wer auch nur eine Seele Sein nennt auf dem Erdenrund!
 Und wer's nie gekonnt, der stehle/Weinend sich aus diesem Bund!

Alle stemmen juichen nog in me, dooreen, omhoog.
 En ik denk aan het begin: de geweldige moeder Aarde, die zich wentelt met haar
 grauwe oppervlak, enkel water en rots, kaal en woest, ruw, geen zachtheid, en
 waarboven- langzaam de Zon! De Zon opkomt en alles in haar warme schijn zet.
 Alles krijgt kleur, de onmetelijke wouden, de zee wordt blauw, de hemel licht...
 ja, zó was het: In den beginne schiep God den hemel en de aarde. De aarde nu was
 woest en ongevormd, duisternis op de oppervlakte des afgronds, en de Geest Gods
 zwevend over de wateren.

Toen zei de God: Er zij licht! en er was licht. God zag het licht, dat het goed was; en God maakte de scheiding tusschen het licht en tusschen de duisternis. God noemde het licht dag, en de duisternis noemde Hij nacht: het was avond en het was morgen, één dag.

Dat alles en nog veel meer wordt uitgedrukt in de eerste maten van Beethovens Negende. Het grootse Begin! waarin je al voorvoelt de geweldige dingen, die komen zullen, de geweldige uitbarstingen van energie, waarin je voelt, hoe Beethoven worstelt met zichzelf...

Toen zag ik, dat de klok tegenover me twaalf uur aanwees. Ik stond op en zette de radio aan. De hele avond was er slechte muziek: nu hoor ik de stemmen der omroepers over heel Europa. Eerst Hilversum, de AVRO, En dan Engeland. De Big-Ben slaat twaalf slagen. Gejuich klinkt van mensen, honderden kilometers hier vandaan, maar ook mensen. De omroeper: *We wish all people in the British Empire and in all the world a good new-year and a very much happiness in nineteen-hundred- thirty-six!* En iets trilt in me, een machtig gevoel bruist in me op... Maar: *'Here is the B.B.C., Henry Hall and his boys, we wish a happy new-year to you all..'* En dan breekt die afschuwelijke cacaphonie los, die men jazz noemt en die geen jazz is. Bah, draai door! Luxemburg. In alle talen wenst het omroepstertje je geluk... Frankrijk... Duitschland... *Und ich wünsche dem Deutschen Volke und dem Führer, Adolf Hitler vielen Glück in 1936! Heil dem National-Sozialismus! Heil Deutschland! Deutschland über alles..!*

O, ik knarsetandde van nijd en woede... Ik smiet de radio omver en tegelijkertijd sprongen me de tranen van spijt in de ogen. Ik heb gehuild, gehuild, zoals ik nog nooit gehuild heb. Want ik dacht er plotseling aan, dat de wereld reeds tien miljoen jaren bezig is aan haar *Allegro in poco maestoso*. Reeds tien miljoen jaar is het aan de gang en nog steeds zijn de oprukkende legers der vrijheid, de alles verpletterende en allesvernieuwende legers, zoals ze staan beschreven in het tweede deel der legende, niet in zicht... En het *Adagio molto*, de stilte, de rust, die eindelijk komt en die leidt naar het *Freude, Freude! Schöner Gottesfunken!*

Wanneer eens? En de Vreugde, de Blijdschap zelf?

Hoeveel miljoenen jaren nog? – En niemand, niemand zal U kunnen helpen, mens! Geen dictator, ja zelfs geen God! Toen de arrangeur van *Fidelio* klaar was, noteerde hij: *'Fine mit Gottes Hülfe'*. Beethoven ketste terug:

'O Mensch, hilf dir selber!'

Aan de lezers,

Bij nader inzien zijn wij tot de conclusie gekomen, dat het stuk getiteld: 'Oudejaarsavond' niet geschikt was voor een schoolblad als 'CLIMAX', daar het sommigen kwetst en anderen het liever niet hadden gezien.

Wij schrijven dit, opdat men ons deze misstap niet zal kwalijk nemen.

Wij hopen, dat we hiermede aan de wens van sommige lezers hebben voldaan.

De Redactie

Aan bovenstaande verklaring van de redactie, die de ergernis herstelt, die door bedoeld stuk werd gegeven, heb ik nog enkele woorden toe te voegen:

Ik heb nota genomen van de verklaring van den schrijver, dat zijn uiting aan het einde van zijn stuk een wanhoopskreet was over deze wereld die van God geen hulp heeft te verwachten, zo lang, zij door haar daden duidelijk laat blijken niet in God te geloven.

Zelfs met behulp van deze nadere toelichting is het mij niet mogelijk de woorden, zoals ze daar staan, in dien zin te begrijpen.

Het gebeurde en de daardoor teweeg gebrachte beroering moge echter voor deze redactie en voor alle, die nog zullen komen, als ook voor degenen, die stukken voor 'Climax' inzenden, een aanleiding zijn om er zich nog eens van te doordringen, dat publiceren een verderstrekkende verantwoordelijkheid met zich mee brengt dan schrijven louter voor eigen genoegen.

Mej. Osterkamp, rectrix

MIJN GROOTOUDERS VAN VADERS KANT WAREN EENVOUDIGE EN GOEDHARTIGE MENSEN. Ofschoon het joodse geloof weinig betekenis meer voor hen had, hielden zij de hoge feestdagen en sommige tradities in ere. Eén van die tradities was lekker eten op vrijdagavond. Vaste gasten waren een zuster van mijn grootmoeder en een zuster van mijn vader. Ook ik, hun enige kleinzoon, een schooljongen nog, at op die avonden vaak bij hen. Het begon steevast met kippensoep, daarna de kip zelf, het vlees geel van saffraan, met peultjes, schorseneren of doperwtjes en begeleid door piccalilly, pekelaugurken en schijven komkommer in zoetzuur. Na het afruimen pelden we *kesause mangelen* en *kasuarie noten* boven de krant en speelden we een partijje whist om een ½ cent per punt. Verloor ik een halve stuiver dan werd dat door mijn grootvader goedge maakt in het zakgeld dat hij mij bij vertrek placht toe te stoppen. - Soms kwam mijn vader om een uur of negen nog even aanwippen. De halve en hele centen werden dan ijlings van tafel geveegd en vervangen door knopen uit een doosje dat mijn grootmoeder al had klaargezet. Mijn vader vond spelen om geld een minderwaardige manier om geld te verdienen, net als speculeren op de beurs. In de jaren vijftig hoorde ik via via dat hij een paar honderd frank had verloren in Monaco. Toen ik hem ernaar vroeg, schaamde hij zich een beetje. *Heb jij nooit iets verkeers gedaan?* vroeg hij. Ik dacht aan de spelletjes whist en gaf geen antwoord.

Nadat de Duitsers ons land hadden bezet, kwam er allengs een eind aan deze vrijdagavonden. Mijn grootouders moesten buitenshuis een vernederende gele ster dragen en mochten niet meer met de trein, tram of bus. 's Avonds mochten zij na achten niet op straat. Het inkomen werd mijn grootouders grotendeels afgenomen; voor kip, zo al verkrijgbaar was, er geen geld. De stemming was bedorven; de genoeglijkheid van het wekelijkse samenzijn had plaatsgemaakt voor zorgelijke gesprekken over de afloop van de oorlog. Een enkele keer kwam het gesprek op de vijfenzeventigste verjaardag van mijn grootvader, op 21 mei 1943. Zouden zij die vieren? - In die maand mei kregen mijn [grootouders](#) en ziekelijke dochter [Flora](#) hun oproep voor de arbeidsinzet. Er was een papier met stempels bij dat hun toestond om op 24 mei gebruik te maken van de tram naar het Centraal Station en met de trein van drie uur naar Westerbork te reizen. Mijn moeder zou meegaan om te helpen met de koffers. - Om twee uur gingen ze op weg.

Hoewel het mooi weer was, hadden ze hun warmste kleren en dikke wintermantels aangetrokken. Ze trokken de huisdeur achter zich dicht en liepen naar de tramhalte. Toen de tram eraan kwam, staken ze hun hand omhoog ten teken dat ze mee wilden. - Het leek alles zo gewoon. Hoe dikwijls hadden zij dat ritje niet gemaakt? De tram ging zijn vertrouwde weg, door de bekende straten, langs de bekende gebouwen. De andere passagiers wendden de blik af van het bedrukt voor zich uit kijkende viertal. De gesprekken verstomden. - In het station namen mijn grootouders en mijn tante afscheid van mijn moeder en stapten met vele anderen in de klaarstaande trein. Nog steeds kon het om een vakantiereisje gaan. Alleen de gele sterren op de winterjassen, de in zwarte uniformen kil toekijkende Amsterdamse politie, de *Grüne Polizei* en de overdreven ijverige helpers van de Joodse Raad duidden erop dat het om iets anders ging, dat het ging om een transport.

In het kamp Westerbork brachten de oude mensen en hun dochter in een rumoerige slaapzaal onrustig de nacht door. Mijn tante krabbelde haastig met potlood op een briefkaart aan de buurvrouw dat het goed met hen ging en dat zij al op 25 mei [naar Sobibor](#) zouden vertrekken.

's Morgens werden zij met zestig anderen in de veewagen getild waarin zij drie dagen en nachten naar het Oosten zouden rijden, liggend en zittend op de vloer. Op vrijdagmiddag werden zij naar buiten gewerkt en voortgedreven. Bij de douche-ruimte aangekomen, moesten zij zich uitkleden. Naakt, ontluisterd en ontredderd werden zij naar binnen geduwd. Enkele minuten later waren zij gestikt. - Wij hebben er thuis nooit over gesproken.

Omdat mijn tante, naar ze in haar laatste briefkaart schreef, in Westerbork weer een aanval van haar ziekte had gekregen waardoor ze niet kon lopen, zal zij niet zijn vergast maar afzonderlijk zijn vermoord. Niet onwaarschijnlijk is het dat mijn grootouders op dezelfde manier (nekschot?) zijn omgebracht. - Ik heb hen op zondagavond 23 mei 1943 in hun woning Meerhuizenstraat 12 Amsterdam voor het laatst bezocht en afscheid van hen genomen. We wisten dat we elkaar nooit meer zouden terugzien maar spraken daar niet over. Voor de reis heb ik ze een paar grote stukken kantboek meegegeven die ik clandestien had weten te bemachtigen.

Andere familie, zoals mijn oudtante [Susanna Zomerplaag](#), die woonde bij haar broer en schoonzuster Joseph Zomerplaag † 2 juli 1943 en tante Betsy (Elisabeth Helena) Zomerplaag-Boutelje † 2 juli 1943, die elke vrijdagavond bij mijn grootouders - haar zuster en zwager - at, zijn weggevoerd zonder dat ik afscheid had kunnen nemen. Dat geldt ook voor de twee zusters van mijn grootvader, van wie ik er een met zekerheid heb kunnen terugvinden: Grietje Mok † 26 januari 1943.

Dit betreft mijn naaste familie met wie ik geregeld omging.

In Memoriam Sororis

MAURITS MOK

Aan Jac. van Hattum

Dit moet ik zeggen, eer mijn stem vergaat:
hoe gij geleefd hebt, een vrijmachtig wezen,
zwerfs en intens, de haren in de wind
van een bestaan, dat geen geheim verraadts,
juichend en huiverend, maar nooit genezen
van onrust, die de onrust slechts bemint.

Waar gij uw lichaam plantte, heeft een spoor
van vuur zich in de atmosfeer geslepen,
en waar uw stem verstikt werd in de nacht,
hield een verbijsterd waaien stand, waardoor
ik in mijn zenuwen ben aangegrepen
en spreken moet wat gij te zeggen tracht.

Terwijl de eerste vlagen van de tijd
u overvielen, sloegen reeds de vuren
van bitter, schier onmenselijk verzet
tegen een lot, dat elke droom misleidt,
u uit de ziel en steltet gij de puren,
heiligen hartstocht als uw ene wet.

Een zomer: door de straten joeg de pijn
om een, die uit de wereld was gestoten,
u als een halfbedwelmde, een verschrikt
opademende zieke, die zich zijn
angsten herinnert, als hij in de grote,
gapende stilte van de hemel blikt.

Een struikelende, nauwelijks bewust,
dat alle uren eigen onheil dragen
voor wie zich uitlevert aan een bewind,
dat in geen redelijke gronden rust,
werden uw ogen door een licht geslagen,
zo hevig, dat het zelfs de dood verblindt.

Toen, in die verre zomer reeds, begon
verwoesting zich aan u te openbaren
als een niet af te dammen onderstroom,
die al het leven wegzuigt uit de zon,
waarin het de volmaaktheid wil ervaren
van de zijn wezen ingeschapen droom

Nog stond, gelijk verblekend morgenrood,
boven uw kim de langzaam weggevaagde
herinnering aan een barmhartig God,
maar als gij in de nacht uw ogen sloot
en een verloren wind de tijd doorvraagde,
greep wilde eenzaamheid u bij de strot.

Al lang geen kind meer, in uw kinderspel
door rukwinden van angst reeds overvallen,
zaagt gij met zestien jaren in de grond
der eeuwigheid, een uitgebluste hel,
waar nimmer de bazuinsignalen schallen,
wier witte doortocht het gericht verkondt.

Tegen het woeden van uw vrezen in
traadt gij naar voren met gespannen leden
en drongt het zonlicht binnen; als een brug
stonden uw schouders, toen gij midden in
verwildering en licht zijt voortgeschreden,
alleen, maar nooit bereid tot een terug.

Elke dag sloeg de ruimte u haar kleed
om de gestalte, met uw ademen
heeft zich de reuk der zee zozeer vermengd,
dat het mij aanvaart als een koud en heet
herinneren, uw bandeloze dwalen
door eenzaamheid, die lijf en ziel verzencht.

Wolken, de brand der winden door het duin,
het strand, gelijk een parabool gespannen,
en het ontembaar spreken van de zee,
wie dit vernemen moet, raakt het arduin
der eeuwen aan en is voorgoed verbannen
uit het omheinende land van pijn en vreë.

Zo hem een teken blijft, is het alleen
de vlucht der winden naar het onbekende
en zijn lichamelijke, zijn ontsteld
en driftig jagen over zand en steen
naar horizonnen, wier onafgewende
blik hem ontbinding en vergeefsheid meldt.

Groot is een schepsel, dat de vreugde niet
ontrouw wordt in het smartelijkst ervaren,
waartoe een sterveling ooit is ontwaakt:
een godheid, die de schepping achterliet,
gelijk een vluchtend veldheer legerscharen,
in wildernis van vuur en storm geraakt.

Zo groot waart gij. Toen voor de hamerslag
van uw gedachten alles was bezwiken,
waarin gij voor de chaos schuilen kondt,
hebt gij op eigen roekeloos gezag
de hemel met uw open blik bestreken
als een, die tot de vreugde zich verbond.

“Er valt geen zin te delven uit de nood,
die men het leven noemt; nog nimmer gaven
de vormen, waar de wereld in verschijnt,
iets van het wezen der creatie bloot;
de eerste vluchteling bereikt geen haven,
waar de ontsteltens der zee verdwijnt.

‘Toch ademt het verlangen door mijn huid
de wereld aan en sta ik in de vlagen
van een verlangen, dat zich uit de stof
verlossen wil; elke beweging duidt
naar eeuwigheid, het nauwelijks te dragen
licht, dat de cellen van mijn netvlies trof.”

Uw denken steigerde, gij waart voortaan
een overweldigde, een meegesleurde
door de bewegingen van het getij
der eeuwigheid; gij waart als een vulkaan,
een door hetzelfde witte vuur verscheurde,
dat voerde in de schepping heerschappij.

Ik hoor uw stem, ik loop weer naast u voort
door nachten, wild en vochtig, door het diepe
ruisen der zee, dat ons bestaan omsloot;
ontroering huiverde in ieder woord,
dat wij nog zeggen moesten, die daar liepen
in de gebieden tussen tijd en dood.

Iedere voetstap beklonk ons verbond
met het geheim der wereld, met de krachten,
wier heerlijkheid geen taal of teken duldt;
maar in de stilte, die te trillen stond
achter het woord, dat wij te spreken trachtten,
werd telkens weer dat grote vuur onthuld.

Dit was geen peinzen, dat beschroomd de wand
der dingen aftast, geen verrukt omdolen
door de gewesten, die de tijd ons laat,
het was een binnendringen in de brand
van het heelal, dat tot zijn verre polen
in blinde scheppingsdrift te laaien staat.

Wie dan terug moet keren naar het huis,
waar hem een slaap verwacht vol vreemde dromen,
aarzelt aler zijn hand het venster sluit;
de nacht staat stil, alleen het zeegeruis
gaat voort, de duisternis te overstromen
met parelmoeren golven van geluid.

Geen dag vergeet de vuren van de nacht,
elke seconde is van gloed doorschenen,
als een geslepen druppel van kristal,
de raadsels worden niet ten eind gedacht,
daar zij het hart te diepen blik verlenen
in de verlatenheid van het heelal.

Maar dit ontwaakte leven, dat zijn pijn
en heil in elke hartslag mee voelt kloppen,
dit ademen, dat zichzelf verteert,
bereikt een hemel, dien geen serafijn
ooit aanroert met zijn blanke vleugeltoppen,
tenzij hij zich van God heeft afgekeerd.

Gij, in uw fonkelende eenzaamheid,
uw lichtdroom, die zich nergens wist geborgen,
gij hebt u dag aan dag omhooggestort,
ontroostbaar, tot het uiterste bereid,
in een extase, die de ziel moet worgen,
wanneer haar honger niet verzadigd wordt.

Ternauwernood had gij het werk verricht,
u door de naakte nooddruft opgedrongen,
of gij verliet dit schemerig bestaan
en wierp u in het onverwelkbaar licht,
waarvan gij sinds de morgen waart doorzongen,
gelijk een harp, door stromen wind begaan.

Uw handen, als een driftig paardenspan,
klaterden langs de toetsen; reeds begonnen
fontein op te spuiten uit uw ziel;
als een titanisch ruiter bleef gij dan
eeuwen op jacht onder de witte zonnen,
wier licht als water in uw ogen viel.

Om deze schoonheidsdrift, dit fel gebaar
voorbij de tijd, dat in muziek ontbrandde,
die sporen aan de hoogsten hemel schreef,
is het, dat ik u tussen hen ontwaar,
die in hun ziel een eeuwigheid omspanden,
wier gloed hen in de dood omwaaien bleef.

Ik zie, een wintermiddag bij het raam,
uw ogen in de wilde brand der haren,
uw schouders tegen de oneindigheid
gedrukt; een schepsel, dat de naam
van het onnoembare is aangevaren
en als een arend door de ruimte schrijdt.

En uren later, toen door het gewaai
der stilte wij ons zwijgend voortbewogen,
tintelde nog de wereld van muziek;
de open zee versmalde tot een baai,
waar vogelzwermen in de hemel vlogen,
staand op de gouden riemslag van hun wiek.

Andere uren: met het wit lancet
van ons verstand, door hartstocht aangeslepen,
ontleedden wij de menselijke staat
en rustten niet, aleer ons hart, verplet,
zich naar het laatste duister in moest schepen,
dat een vernietigd weten overlaat.

Nooit hebt gij teistering van vuur of ijs
gevreesd; geen angst of heerlijkheid ontweken;
in elke kim hebt gij uw blik geboord,
wel wetend, dat uw hunker van de reis
ledig terug moest keren naar het spreken
der stilte, dat gij immer had gehoord.

Mist van mystiek, de bleke regenval
van het gebed, een weerlichte seconde,
waarboven God zijn hemel opendeed,
zij waren u, de loutere vazal
der zinneloosheid, onbestrafte zonden,
waarin de koorts der wanhoop zich vergeet.

Naakt, zonder wapentuig dan het beraad,
dat plotseling zijn spanning kon ontladen
in een vereenzaamd snikken aan de grens
der denkbaarheid, verhieft gij uw gelaat
tussen de thuisgebrachten en verzaden,
een door geen waan benevelde, een mens.

Een mens - hoe onverbiddelijk sonoor
hebt gij die naam doen klinken; tot zijn blanke
eenzelvigheid hebt gij teruggebracht
dit woord, zwart aangeslagen door de smoor
van duizend jaren, maar dat eens in ranke
huivering steeg uit de bewustzijnsnacht.

In u bleef de oorspronkelijke glans
van de verwondering der ziel behouden,
die nog geen wraak of loon ontketend zag;
de wereld schommelde in de balans
van uw gemijmer als een vrucht, een gouden
volmaaktheid, die geen droom doorgronden mag.

Hoe meer de tijd uw huid heeft afgeschuurd,
te feller werd uw hartstocht naar de toppen
van een geluk, dat enkel wonden slaat;
hoe vast gij uw gedachten hebt bestuurd,
soms werd hun onrust tot het blinde kloppen,
dat voor de poorten van de waanzin staat.

Maar altijd weer nam u het licht weerom;
ik zie u lopen door uw laatste jaren,
toen het geweld zijn hielen had geplant
in onze harten, toen mortier en bom
woordvoerders van de geest der mensheid waren
en vrijheid lag te bloeden in het zand.

Wel werdt gij als met klauwen omgewoeld
van rouw om de gejaagden en vermoorden,
bij honderdduizenden tot gruis verteerd
in vuren, welker gloed niet meer bekoelt,
zolang onder de zon in mensenwoorden
een creatuur zijn pijn te zeggen leert.

Niet afgeweken zijt gij van uw post
voorbij de ruimte, dagelijks geschonden
tot aan de nok, door vlammen afgetast;
vermetel, roekeloos en onverlost,
bleeft gij het leven trouw, dat uit de gronden
van een verlaten universum wast.

En zo, een onaanrandbare, zaagt gij,
toen beulshanden u uit de tijd losscheurden,
het eeuwig bloeigetij der wereld aan;
nog eenmaal trok een hemel u voorbij,
waarin uw blik geen rimpeling bespeurde;
toen bleef gij, stervend, in het duister staan.

De blinde verten, waar uw as nog zwerft,
holen van stilte, die geen slaap kan dichten,
ledigheid, die ik elke morgen weer
bevechten moet, opdat mijn hart niet sterft,
en waarheen al mijn avonden zich richten,
hun nietigheid verwoest de atmosfeer.

Weer ging ik het ondraaglijke te lijf
met woorden, die een zwijgen wilden schenden,
dat teken noch herinnering gedooft.
O ijdelheid van 's levens wanbedrijf,
nooit was de hemel, waartoe wij ons wenden,
tot zulk een ongenaakbaarheid verhoogd.

'k Trok van mijn levenswerk het onoprechte af,
al wat er over bleef, was slechts een gapend graf,
dat op m'n bange vraag, of 'k niets goeds had bedreven,
een honend en oprecht, ontkennend antwoord gaf.

Eens wierp een vrouw een appel uit een raam
- wat was 't een wond voor heel je verder leven -
je speelde met je blonde broertje saam;
hij mocht, riep zij, dat Joodse kind niets geven.

Je hebt het mij wel duizend keer verteld;
'k probeerde duizend maal dit voorval weg te praten;
ook later nog, toen wij, geheel ontsteld,
op het Zandvoorts duin haast zwijgend samen zaten.

't Kwam dichterbij - 't kwam steeds nog dichterbij;
't kwam aan de grenzen, in de Duitse wouden,
vaak stond je stil op 't strand; dan vroeg je mij,
of deze furie tegen viel te houden.

Nu lees ik dingen, die jij nooit zult zien.
- Pandora's doos liet ons geen enkele hoop -
vier honderdduizend doden in Lublin
en dan dat keurig beestmens Jürgen Stroop.

'k Denk veel aan jou, maar vind geen enkel woord;
waar zijn je vrienden, waar ben ik gebleven?
Jij bent met honderdduizenden vermoord
en wij doen niets, dan zinloos verder leven.

Nog gaan de dagen voort met spel en jok,
maar er zijn uren van alleen maar staren,
dan zeg ik zinloos: 'Weetje, Saartje Mok...'
en 'k ruik de geur weer van je donk 're haren.

'k Zie weer je tintelogen achter 't glas,
je breed-uit zitten bij je scherp betogen;
'k bedenk, hoe goed het leven eenmaal was,
en geen vrouw had, als jij, zo held're ogen.

Je handschrift zie ik, dat weer voor me ligt,
bewuste letters, sierlijk neergeschreven,
- je wees me 't laatst nog op m'n vriendenplicht
en dat ik weken lang was weggebleven. -

En toen ik kwam, een avond, was 't te laat,
- op duizend goeden teld' een straat twee kwaden -
voor het eerst besepte ik het woord verraad;
een buurvrouw zei: 'Ze hebben haar verraden.'

Wie je verrieden zal ik nimmer weten;
die dolen nu, als Judas, raadloos rond,
maar dat we zelve ons niet schuld'loos weten
en dat er geen voor jou een schuilplaats vond...

Eens wierp een vrouw een appel uit het raam;
hij mocht, riep zij dat joodse kind niets geven;
- je speelde toen met blonde Maurits saam -
maar wat deed ik, om jou te laten leven?

Niet enkel ik deed niets; de veel-te-velen
zagen de trams die Zondagochtend gaan,
te arm aan geest om in het leed te delen,
dat nu, verwijtend, voor ons is gaan staan.

Gebrek aan moed kan heel een leven 'rouwen
- wie van ons wierp zich voor zo'n volle tram? -
wie weend' om kinders en om al die vrouwen
en wie riep 'moord' in 't Zondags Amsterdam?

Ze zijn gegaan - verraden? niet verraden?
als zwak excuus gold ons de overmacht;
maar éénmaal vraagt het leven werk 'lijk daden,
maar éénmaal wordt de moed om hals gebracht.

Elk kan zich éénmaal slechts ten volle geven;
de spooktram, die te nacht weer langs mij trok,
gaat door de nachten van mijn verder leven
en in mijn dromen zie ik Saartje Mok.

En Fie de Jong, van Creveld, alle vrinden,
Han Mogendorff en Jacob Hiegentlich,
ze zijn vertrokken met wie ze beminden,
als ik ze uitban, weet ik, dat ik lieg.

Ze zullen telkens, telkens wederkomen,
rondom ons staan in Uw en in mijn nacht;
het zware loof siert weer de iepenbomen
en op zo'n Zondag zijn ze weggebracht.

En als de tram giert door de oude bochten
en ik die Zondag andermaal doorleef,
en weet, hoe in Lublin de Joden vochten,
dan weet ik, dat ik niets dan woorden geef.

Slechts woorden, die geen enkel goed vermogen,
die enkel zeggen, hoe ik heb gefaald;
de schrik staat op in duizend Joodse ogen,
en aller schuld wordt op wie denkt, verhaald.

Jac. van Hattum

Voor dr. J. Presser

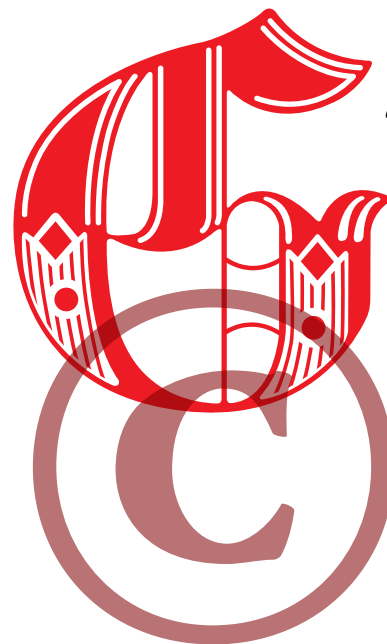
JAC. VAN HATTUM

Al de dagen zullen zijn verpest,
al de dagen van ons dieper denken;
't is vergeefs wat nog aan jaren rest,
jaren, die alleen maar droesem schenken;
jaren: bekers tot de rand gevuld
met de alsem van de eigen schuld.

Iedereen die denkt, vergaat van pijn,
prevelt in de nacht vertrouwde namen;
daar vermoorden nimmer doden zijn,
leven zij, gemarteld, met ons samen;
dwaas, die dacht dat hij het net ontging
van de eigentijdse marteling.

'k Wil geen Duitsers zeggen; ik zeg wij;
ik zeg allen, die de misdaad duldden;
geen die leeft dier ouderen gaat vrij
en het minst gaan vrij de haat-ervulden;
hátén wij, zo haat het eigen ik;
eeuwig gaat ook hier voor ogenblik.

't Vlammeend teken staat aan ieders wand;
dwaas, die dacht zijn vonnis te ontlopen;
't hakenkruis werd ieder ingebrand;
d'eigen schuld valt door niets of te kopen;
haat ik nòg, ik haat dat eigen ik:
juist dit eeuwig gaat voor ogenblik.

Levie de Lange

MAURITS MOK

Zo'n man, Levie de Lange,
vijftien kinderen, nergens vandaan gekomen,
nergens naar toe gestoten,
vijftien kinderen die hij op zijn handen
voor zich uit droeg, oog in oog
met hun levenslicht.

Levie de Lange zag zijn vijftien met zijn vrouw
in hongerige auto's gooien,
hoorde wielen hun geluid verliezen,
zwoegde zich beurs in kolenmijnen,
telde zijn verdwenen schatten na.

Wankelde een dode vrijheid binnen,
loopt met vijftien paren kinderogen
door de eindeloze, onbewogen
wereld van vandaag niet meer en nooit.

{N.A.v. Levie de Lange's Dagboek, H. J. W. Becht, Amsterdam 1964}

Maurits Mok schreef in een terugblik niet meer onbekommerd over hem te kunnen schrijven, want: Zodra ik mij verdiep in de verhouding, die er tussen Van Hattum en mij heeft bestaan, betreft een schimmenleger de wacht aan de horizon van mijn herinnering en het gelach van weleer wordt weggevaagd door een zwijgen, een windstilte, die niet van de wereld schijnt en waarin al het levende en beweeglijke bevroert en versteent.

{Terugblik op een vriendschap', Liber amicorum Jac. van Hattum, Amsterdam 1955}

CARRY VAN BRUGGEN werd geboren in een wereld die haar geen diepe ernst meegaf: de joodse traditie van verhalen, rituelen, studie, morele gevoeligheid. Die traditie was geen last, maar een toonhoogte – een innerlijke resonantie die haar hele leven zou blijven klinken. Ze erfde een houding van aandacht, van scherp zien, van niet kunnen weggijken van wat waar is.

Diezelfde gevoeligheid maakte haar kwetsbaar.

¶ In haar jeugdherinneringen zien we het kind dat al ‘te veel’ voelt: intuïtief, lijnzinnig, zonder woorden voor wat haar raakt.

In *Heleen* wordt die gevoeligheid een strijd: het verlangen naar wederkerige liefde botst met de angst voor krenking. De ‘torendroom’ – roerloosheid als enige redding – is geen metafoor maar een existentiële toestand: een mens die alleen kan overleven door zichzelf stil te houden.

Haar hartstocht – die donkerrode anjelieren – is tegelijk haar kracht en haar wonde. Ze wil liefhebben en bemind worden met een intensiteit die haar tijd niet kon dragen. Ze verlangt naar openheid, maar de angst voor pijn verstijft haar. Hartstocht en angst zijn geen tegenpolen; ze zijn elkaars voorwaarde. Wie diep voelt, vreest diep.

¶ En toch beweegt ze. Niet door te breken met haar traditie, maar door die traditie te internaliseren. Ze neemt afstand van het wettische, maar niet van de ernst. Ze relativeert de voorschriften, maar niet de diepte van de overgeleverde wijsheid. Ze assimileert, maar zonder haar innerlijke toon te verliezen.

¶ Dat is de kwalitatieve verandering waar Einstein oversprak: geen overstap van het ene naar het andere wel een transformatie van binnenuit: verandering vanuit de traditie.

¶ In *Eva* verschijnt Carry in haar gelouterde vorm. Niet als iemand die haar strijd heeft overwonnen, maar als iemand die haar strijd heeft aanvaard. Geen vrede, maar een zachte helderheid. Geen voltooiing, maar een mild weten: zo ben ik, zo is het leven en hopelijk: *Ik mag er zijn*.

Daarom was haar begrafenis zo aangrijpend in zijn soberheid: de zwarte kist zonder bloemen, de nevel, de stilte.

¶ Daarom zijn de woorden, die haar in de geest zijn toegedacht door haar vriendin Marianne [Tellegen](#) zo waar:

‘Voor mij staan donkerrode anjelieren, dark flowers of passion. Bloemen van hartstocht, háár bloemen.

Want hartstochtelijk was zij, hartstochtelijk haar wezen, hartstochtelijk haar werk. Van een felle bewogenheid, die wij in Holland niet gewend zijn.

Maar zij, die zich aan die gloed, die hartstocht gewarmd hebben, zullen de herinnering altijd meedragen.’

¶ Haar karakter, haar intensiteit – dat alles was niet Hollands, maar diep menselijk, diep joods, diep Carry. Zij heeft zichzelf aanvaard ondanks het onafgemaakte. Moge haar ziel in vrede rusten.

Amein

♦ **JEUGD' IS DE PERIODE WAARIN EEN VEELHEID VAN INDrukKEN ZICH TOT EEN INNERLIJK WEEFSEL ORDENT.**

Het kind leeft nog in eclectische eenheid: het weet zonder bewijs, het voelt zonder redenering, het herkent zonder analyse.

Later, wanneer de wereld vraagt om uiterlijke redelijkheid, ontstaat de spanning tussen wat innerlijk evident voelt en wat uiterlijk – naar buiten toe – verantwoord moet worden. Deze spanning blijft een leven lang bestaan.

Soms wordt zij mild gedragen, soms wordt zij gevaarlijk.

De zaak van de Leidse verpleger was een schrikbarend voorbeeld van hoe gemakkelijk een reeks indrukken, *en+en+en+en=dus*, kan samenklonteren tot een oordeel dat z'n eigen redelijkheid verliest. Het is een herinnering dat de mens kwetsbaar is waar *evidentiegevoel* en *bewijsdrang* elkaar kruisen.¹ In onze tijd krijgt die spanning een nieuwe vorm. De jeugd groeit op in een digitale sterrenstof van prikkels, contexten en mogelijkheden.

[JESSICA PIOTROWSKI](#) onderzoekt hoe kinderen en jongeren daarin hun samenhang bewaren: hoe zij leren, hoe zij misleid kunnen worden, hoe veerkracht ontstaat, hoe context hun oordeel vormt. Haar werk is, in zekere zin, een empirische studie van de eclectische eenheid die Carry van Bruggen intuïtief begreep. Carry zou hebben geglimlacht om de gedachte dat de mens niet één bron volgt, maar vele tegelijk – en dat de kunst erin bestaat die veelheid niet te reduceren tot één waarheid.

Misschien is dat evenwicht wel te vergelijken met een eclectische vuurpijl: een bundel van indrukken, intuïties, redeneringen, herinneringen en toevallige associaties die gezamenlijk de lucht in schieten.

¹ De zaak geldt als een van de grootste gerechtelijke dwalingen uit de Nederlandse geschiedenis. Lucia werd in 2001 opgepakt voor zeven moorden en drie pogingen tot moord op ernstig zieke patiënten. Ondanks het ontbreken van direct bewijs - geen DNA, geen vingerafdrukken - werd zij veroordeeld en kreeg in hoger beroep levenslang. In 2008 oordeelde de Hoge Raad dat de zaak moest worden herzien; in 2010 volgde definitieve vrijspraak. Openbaar Ministerie en het ziekenhuis boden excuses aan en betaalden schadevergoeding. Juridisch bewijs is datgene waarmee binnen een formeel systeem iets onweerlegbaar wordt vastgesteld. Wetenschappelijk bewijs is daarentegen de best onderbouwde verklaring van het moment, altijd open voor herziening. Zelfs bij fenomenen waarvan de werking evident is, zoals zwaartekracht, blijft de theoretische duiding voorlopig. In de *Angelsaksische traditie* is Evidence is materiaal dat een bewering ondersteunt; proof is de formele vaststelling dat dit materiaal voldoende overtuigt om haar als *waar* te aanvaarden.

Boven aangekomen spat hij uiteen in een sterrenstofhemel die – hoe kan het anders in deze tijd – iets *Trumpiaans* heeft: een esthetiek van het teveel, een Amerikaanse overdaad die CNN met zichtbaar plezier in slow motion viert. Het is een spektakel dat zich als een deken over de mensheid legt, een herinnering dat onze oordelen, hoe zorgvuldig of intuïtief ook, uiteindelijk weer moeten neerdalen in de gewone wereld, waar de mens zijn evenwicht zoekt tussen wat hij voelt en wat hij kan verantwoorden.

In die neerdaling staan *Carry van Bruggen* en *Jessica Piotrowski* onverwacht naast elkaar. Carry zou hebben geglimlacht om de eclectische vuurpijl: zij wist dat de mens nooit één lijn volgt, maar een veelheid van lijnen tegelijk, en dat de kunst erin bestaat die veelheid niet te reduceren tot één waarheid. [Piotrowski](#) onderzoekt die veelheid in de digitale samenleving, waar kinderen en jongeren worden gevormd door een nieuwe sterrenstof van prikkels, contexten en mogelijkheden. Beiden vertrekken vanuit dezelfde overtuiging: *dat de mens zijn samenhang niet vindt in één bron, maar in het samengaan van vele* – de kunst van de eclectische eenheid, die in een overschuimende wereld misschien wel onze laatste vorm van redelijkheid is...

MISSCHIEEN IS HET DAAROM DAT HET GEHEEL EINDIGT MET EEN HIBISCUS. Niet als versiering, maar als een soort laatste ademhaling. De hibiscus is een bloem die zich niet haast: zij ontvouwt zich in lagen, in een eclectische veelheid van kleur en vorm alsof zij zelf weet dat samenhang nooit uit één lijn bestaat.

In haar overvloedige bloei ligt precies dat evenwicht tussen innerlijke evidentie en uiterlijke redelijkheid – tussen de behoefte aan overgave en het vertrouwen om te geven wat zij kan, zonder zichzelf te verliezen. In de rustige zekerheid haar eigen kracht te bewaren. Met de ruimte zich te ontplooiën zoals zij dat doet: van nature.

Zij is geen bewijs, geen redenering, geen conclusie – zij is een herinnering dat het leven zich niet laat vangen in één perspectief.

CARRY ZOU MET EEN GLIMLACH VAN DIT HARMONIECONTRAST HEBBEN GENOTEN. De hibiscus als de stille innerlijke evidentie, de magnolia als de uiterlijke redelijkheid die zich breed maakt en naast elkaar staan als twee vormen van samenhang die elkaar niet tegenspreken maar aanvullen als de verrassende dans van een eclectische eenheid. Niet luid, niet groots, maar als een zachte beweging waarin twee bloemen elkaar even kruisen.

HIBISCUS – bescheiden, stabiel, zelfredzaam – beweegt als vanzelf. Zij opent zich zonder haast, alsof zij weet dat samenhang geen prestatie is maar een vorm van innerlijke rust. Zichzelf reddend, en daarmee redt zij ook de ruimte om haar heen.

MAGNOLIA, die zich met haar sensuele bravoure opent: een bloem die haar binnenste zonder gêne toont, niet uit provocatie maar uit een soort botanische vanzelfsprekendheid. Zij is de diva van het voorjaar, de bloem die zegt: kijk maar, ik ben er, neem mijn zaad. ¶ Waar de *hibiscus* fluistert, zingt de *magnolia*. Waar de hibiscus zich schikt, spreidt de magnolia zich uit. Samen vormen zij een duet dat geen tegenstelling is maar een eclectische eenheid – de laatste dans van een wereld die soms overschuimend, maar toch altijd weer twee bloemen voortbrengt die elkaar begripen.

CARRY VAN BRUGGEN zou dit duet hebben genoten: de hibiscus als innerlijke evidentie, de magnolia als uiterlijke redelijkheid die zich breed maakt.

JESSICA PIOTROWSKI zou het hebben gezien als context: twee manieren waarop een mens zich oriënteert in een wereld die hem voortdurend uitdaagt. En wij laten ze hier dansen, als slotakkoord van **jeugd en samenhang**. Een laatste dans – zacht, overschuimend, eclectisch – waarin de mens, net als deze twee bloemen, zijn evenwicht vindt tussen wat hij voelt en wat hij durft te tonen.

En dan valt de stilte, geen slagboom maar eenvoudigweg:

“Tot hier, en het is genoeg.”

WOORDEN ZIJN ALS IN DE WIND GESTROOIDE VEERTJES IN DE GRENZELOZE LUCHT. Ze vliegen in de rondte, dansen en deinen op de adem van de wind. Eenmaal losgelaten leven zij hun eigen leven. at de mens gezien heeft, is ook binnen in hem – en woorden blijven langer rondwaaien dan ooit bedoeld.

Carry heeft recht op het ‘laatste woord’ door te erkennen wat haar werkelijk dreef. Zij had een instinctief gevoel voor het grondeloze mysterie dat de mens doet huiveren en verlangen, zonder dat zij het ooit gevangen wilde zien in wetten, systemen of dogma’s. Zij kende de kracht van verhalen – van haar moeder, van haar vader, van de eeuwenoude overleveringen die door duizenden monden zijn gegaan – niet als leerstellig bezit, maar als levende taal die mensen optilt. Haar vertelkunst, haar improvisatie, haar vermogen om een klas of een zaal te laten luisteren, was geen pronkzucht maar een vorm van waarheid.

Zij streed tegen het wettische omdat zij wist hoe snel taal kan verstarren tot macht. En zij vertrouwde op de mens, op liefde, op het woord dat verbindt in plaats van verwondt. - Dat haar brieven later zijn misbruikt voor suggestieve aannames, zegt meer over de lezers dan over haar. Wie haar werkelijk leest, ziet een vrouw die scherp kon zijn zonder hard te worden, die kritisch was zonder liefdeloos te worden, en die wist dat waarheid nooit zonder menselijkheid kan. Dat is de les die blijft: dat wij spreken zoals zij sprak – met aandacht en vertrouwen, en met het besef dat woorden pas recht doen wanneer zij niemand geweld aandoen.

Er zijn woorden die sluiten, en woorden die openen. Excuses zijn het alletwee. Ze kunnen een deur dichtdoen, of een pad vrijmaken. En altijd onthullen ze iets van degene die ze uitspreekt. Degene die excuses aanbiedt voor eigen daden, spreekt met een andere stem dan de diegene die namens een instituut spreekt. Bij de eerste klinkt het gewicht mee van *het moeten weten*, of van *het kunnen weten*. De woorden dragen de schaduw van nalatigheid. Ze zijn zwaar, soms te laat, maar ze zijn persoonlijk.

Bij de de ambtsopvolger klinkt een andere toon. Die spreekt niet uit schuld, maar uit verantwoordelijkheid. De stem is lichter, maar niet minder waarachtig. Het leed wordt erkent, zonder het zelf te hebben veroorzaakt. Het is een erfenis die gedragen moet worden.

De excuses voor het jeugdzorgschandaal – door de structurele misstanden sinds de decentralisatie van 2015 – zijn uitgesproken door minister Mirjam Sterk. Haar excuus was expliciet, persoonlijk en gericht op de kinderen die in gesloten instellingen schade hebben opgelopen. Haar toon was warm, schuld bewust en relationeel. Ahmed Aboutaleb zei letterlijk *sorry*. Het is de lichte taal bij een kleine overtreding. Tegelijk is het voor sommige betrokkenen juist toegankelijker, minder ambtelijk. Burgemeester Femke Halsema bood eerder excuses aan voor het handelen van diensten zoals Gemeentetram Amsterdam (GTA, na 1942 GVB, ZIE OOK: blz. 50). Zij klonk ernstig, empathisch en bestuurlijk verantwoordelijk.

Zurück zu den Sachen selbst! De structurele problemen in de jeugdzorg zijn het gevolg van de Jeugdwet (2015), de decentralisatie naar gemeenten, aanbestedingsplicht en marktwerking, versnipperd toezicht. Deze keuzes zijn gemaakt door kabinetten Rutte II en III, door Kamerleden uit die periode, en door gemeentebesturen die de uitvoering moesten organiseren met een structurele onderfinanciering.

Claudia van Bruggen en Mirjam Sterk waren niet verantwoordelijk voor de stelselkeuzes. Hun verantwoordelijkheid is actueel, niet historisch. Ze dragen nu verantwoordelijkheid voor (h)erkenning van het leed, herstel van vertrouwen, structurele hervorming, toezicht en kwaliteitsverbetering, het doorbreken van bureaucratische patronen en het voorkomen van nieuwe schade. Ze zijn verantwoordelijk voor het heden en de toekomst, niet voor het verleden.

En we mogen hopen, en misschien zelfs verwachten dat ergens, buiten de Kamer, buiten de protocollen, buiten de rolzuiverheid, vrouwen door de duinen of de Noardlike Fryske Wâlden wandelen. Sommigen kennen het dossier van binnenuit, anderen draagt het nu. Hun politieke kleur doet er niet toe. Zorgplicht overstijgt ideologieën. Ze spreken zacht, vertrouwelijk, zonder microfoons. Niet als bewindspersoon of Kamerlid, maar als mensen die weten wat er op het spel staat.

Daar, in dat gesprek, ontstaat iets wat geen debat kan voortbrengen: *een gedeelde koers, een gedeeld doel, een gedeelde plicht*.

De betrokkenen hebben hun woorden gesproken; nu is het aan hen die volgen om het pad te effenen. Excuses sluiten af. Excuses openen. En soms zijn ze niets anders dan het begin van een wandeling.

ADAPTATIE, aanpassing

INTEGRATIE Het maken tot een geheel, INTEGRATIO Hernieuwing, INTEGRATUM, Herstellen, aanvullen, INTEGER, gaaf, volledig, in zijn geheel, ongerept. Verwant met TANGERE, aanraken.

WILLIAM JAMES Nadruk op creatieve krachten van wil en gevoel, minder op zuiver intellectueel onderwijs

MARTINUS LANGEVELD Met de fenomenologische methode de basis gelegd voor een autonome pedagogiek.

NIETZSCHE Bestrijding van steriel intellectualisme

SPONTANITEIT Vruchtbaar moment in het 'opvoedingsproces'

Fenomenologische psychologie & pedagogiek

INHOUD

Levensbeschouwelijke vorming 🌸 Pedagogisch-didactisch onderwijs
🌸 Inductie, Pedagogische psychiatrie 🌸 Metabletica & Historische fenomenologie 🌸 Rümke en Heschel over ontwikkelingsfasen 🌸
Fenomenologische psychopathologie 🌸 Karakter & aanleg in relatie met gebrek aan vertrouwen 🌸 Rümke als empiricus en clinicus
🌸 Fenomenologische pedagogiek 🌸 Het spontane ontwaken van het numineuze gevoel 🌸 De vroege jeugd van Carry van Bruggen 🌸
Interactie als systeem 🌸 Husserl en het godsprobleem 🌸
Wittgenstein en James, Het probleem van de verbinding 🌸
Heschel en Husserl, De vermenging van goed en kwaad 🌸
Het heilige: per definitie onschendbaar 🌸
Fenomenologie & neuropsychologie 🌸 De psychologie van William James
🌸 Jan Ligthart Geboren pedagoog 🌸 Bernard Lievegoed & Viktor Frankl Zingeven aan het leven 🌸
Overleven is alleen zinvol als het bestaan betekenis heeft 🌸 Damiaan Denys e.a. Fenomenologische psychiatrie
🌸 Kleine leerschool van de filosofie 🌸 Het tekort van het teveel 🌸
Viktor Frankl, Tijdgeest, ziekte en genezing 🌸
Leer der verschijnselen 🌸

FENOMENOLOGISCHE BIBLIOTHEEK

Jan Ligthart

DE
PEDAGOOG MET EEN GROOT HART,
FIJN PENNETJE EN EEN KRACHTIG
VERHAAL

Fenomenologische pedagogiek
avant la lettre

Jan Ligthart

DE KLEINE JOHANNES

De groei van een jonge ziel
tot in de adolescentie,
waarover Van Eeden zelf schreef:

*Het heeft veel van een sprookje, mijn verhaal,
maar het is toch allemaal echt zo gebeurd.
Zodra je het niet meer gelooft moet je niet meer
verder lezen, want dan is het niet voor jou
bedoeld.*

Fenomenologische pedagogiek

Carry van Bruggen

VOOR EENS EN ALTIJD

In de schaduw-Van een kind-Het huisje aan
de sloot-Avontuurtjes-Vier jaargetijden

De verlatene + Seideravond

Heleen + Helene 's dagboek

Een coquette vrouw

Uit het leven van een denkende vrouw

De klas van twaalf-Eva

Vaderland, mensenliefde en opvoeding

De drie deuren-Brieven

Columns-Artikelen-Essays

Recensies, afbeeldingen en een uitgebreid
overzicht van het leven en werk van

Carry en haar broer Jacob

ZAANDAM 1885-1900

De levensbepalende jaren van
Lientje de Haan

De kleuter- school- puber- en adolescententijd
van Carolina Lea de Haan door de scherpe pen
van schrijver/filosof

Carry van Bruggen

FENOMENOLOGISCHE PEDAGOGIEK
Zuider-Amstel 2023

TYPOGRAFIE

Een greep uit het archief

FENOMENOLOGISCH ARCHIEF N° 4
ABRAXAS|ZUIDER-AMSTELBOEKEN

Religie zonder verrassingen

HUMANITAIRE RELIGIE
OP BIOLOGISCHE BASIS

Fenomenologisch Archief N° 3

ABRAXAS|ZUIDER-AMSTELBOEKEN

Carry van Bruggen

DIEPTEDENKER

PUR SANG

ZUIDER-AMSTEL Biografische Kleinoden VI

Carry van Bruggen
&

Jacob Israël de Haan

DE ONBEGREPENEN

Verhalen en essays over
burgerzin, menselijkheid, jodenvrees, kinderen
en het protozionisme ten tijde van hun leven
1881-1924/1932

Met bijdragen van
Jacob Israël de Haan

U.S.M. Abraxas|Zuider-Amstel

LETTERTYPEN

Adobe Jenson

Ute Schwabacher

Avocet light

BODONI ORNAMENTS

PMN CAECILIA

DTL-DOCUMENTA

Garamond

DTL-HAARLEMMER

DUTCH MEDIAEVAL

Filosofia

UNICASEOT

Garalda

Salden **Black**, **Black Condensed**, **CAPS**, *Italic*, Roman, *Titling*.

TRINITÉ № 2 *Italic*, №4 *Medium Italic*, *Titling Normal*, **TITLING NORMAL**.

<https://indd.adobe.com/view/fc77940e-e5cb-473f-9992-b4976a962e3e>

([Adobe Publish Online](#))

ISBN: 9789079133369

0-539S10SV0X

